

Fra Petar Bakula i fra Grga Martić u povijesti Posušja

Mandurić, Tomislav

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Catholic Theology / Sveučilište u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:202:294466>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of The Catholic Faculty of Theology
University of Split](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET SVEUČILIŠTA U SPLITU

TOMISLAV MANDURIĆ

FRA PETAR BAKULA I FRA GRGA MARTIĆ U POVIJESTI POSUŠJA

Diplomski rad

Kolegij: Crkvena povijest

Mentor: doc. dr. sc. Željko Tolić

Split, 2020.

Sadržaj

UVOD.....	2
I. POSUŠJE KROZ POVIJEST.....	3
1. ZEMLJOPISNI SMJEŠTAJ POSUŠJA.....	4
2. KRATKI PRIKAZ POSUŠKE POVIJESTI.....	5
3. KATOLIČKA CRKVA U POSUŠJU.....	8
4. DOLAZAK FRANJEVACA U POSUŠJE.....	13
4. 1. <i>Franjevačka djelatnost u Posušju.....</i>	<i>14</i>
4. 1. 1. <i>Pastoralna djelatnost.....</i>	<i>17</i>
4. 1. 2. <i>Kulturna djelatnost.....</i>	<i>19</i>
4. 2. <i>Neki od istaknutijih franjevacu i njihov doprinos.....</i>	<i>21</i>
II. FRA PETAR BAKULA.....	25
1. ŽIVOTOPIS FRA PETRA BAKULE.....	26
2. BAKULIN DRUŠTVENI I VJERSKI DOPRINOS POSUŠKOJ POVIJESTI.....	28
III. FRA GRGA MARTIĆ.....	33
1. ŽIVOTOPIS FRA GRGE MARTIĆA.....	34
2. MARTIĆEV DRUŠTVENI I VJERSKI DOPRINOS POSUŠKOJ POVIJESTI.....	36
ZAKLJUČAK.....	41
LITERATURA.....	42

UVOD

Doprinos koji su Katolička crkva i njezino svećenstvo ostavili u duhovnom i kulturnom uzdizanju i razvoju čovječanstva doista je nemjerljiv. To, dakako, nije zaobišlo ni Hercegovinu, a slijedom toga i Posušje.

Ovaj rad podijeljen je u tri osnovna dijela. U prvom, koji nosi naslov „*Posušje kroz povijest*“, donosim u odnosnim podnaslovima zemljopisni položaj Posušja, kratki prikaz posuške zbilje tijekom različitih povijesnih mijena, zatim prisutnost Katoličke crkve i njezinu djelatnost na posuškom prostoru, dolazak franjevacu u Posušje te, naposljetku, njihovu djelatnost u tom hercegovačkom gradu, kao i kratki prikaz najistaknutijih franjevačkih pregalaca na posuškoj duhovnoj, društvenoj i kulturnoj pozornici.

Drugi dio ovoga diplomskog rada nosi naslov „*Fra Petar Bakula*“. U njemu, u odnosnim podnaslovima, obrađujem životopis ovog znamenitog franjevca, kao i njegov vjerski i društveni doprinos posuškoj povijesti.

Treći dio ovoga rada, naslovljen „*Fra Grge Martić*“, kao i prethodni dio, obrađuje životni put tog istaknutog franjevca te njegovu nesebičnu zauzetost na duhovnom području, kao i na kulturno-prosvjetnom području.

Drugi i treći naslov, koji predstavljaju glavni dio ovoga rada, zapravo su sinteza pojavnosti fra Petra Bakule i fra Grge Martića. Njihov bogati život i prepoznatljivo djelovanje zainteresirali su prije mene i druge pisce koji su o njima napisali brojne stranice, a naslovi ulica, pojedinih ustanova i udruga koji nose njihovo ime jasno su svjedočanstvo o njihovoj veličini na ovim prostorima. Ovaj diplomski rad jedan je u nizu prethodnih publikacija i odražava moju osobnu zadivljenost pred likom i djelom te dvojice franjevačkih velikana.

Zahvaljujem profesoru doc. sc. Željku Toliću koji je rado prihvatio predloženu temu te me mentorski usmjeravao tijekom pisanja ovoga rada.

I. POSUŠJE KROZ POVIJEST

Posušje je općina u Županiji Zapadnohercegovačkoj u Bosni i Hercegovini. Danas općina Posušje zauzima površinu od 461 m² te prema zadnjem popisu stanovništva iz 2013. godine ima 20.477 stanovnika, od čega je preko 99% Hrvata. Posušje je, uz susjedne Grude, općina s najvećim postotkom Hrvata od svih područja gdje žive Hrvati. Grad Posušje (oko 5000 stanovnika) – upravno, kulturno-prosvjetno i gospodarsko središte općine – nalazi se na raskrižju putova: Mostar-Split, Mostar-Tomislavgrad i Ploče-srednja Bosna. Povijest imena „Posušje“ povezuje se sa hrvatskim terminom koji označuje sušni kraj, područje siromašno vodom, što i jest kroz stoljeća bilo temeljno obilježje ovog kraja (opskrbljuje se s vodom tek u novije vrijeme iz umjetnog jezera u Tribistovu). Koji su termin stari narodi koristili još prije i dalje je nepoznanica.

Posuški učitelj s kraja 19. stoljeća Nikola Barišić smatra da je Posušje dobilo to ime po suhoći, ali tek u doba bosanskog kralja Tvrtka (što nije ispravno), jer je polje prije bilo puno vode te je iskopan kanal (Topala) da se polje suši. Iako su podaci netočni, ova tvrdnja povezuje se i sa drugim zanimljivostima glede samog kraja – Zbog pomanjkanja vode, po pridjevu „suh“ mnogi su lokaliteti dobili nazive: Suvava (lokalitet s dva bunara i jednom lokvom u jugozapadnom dijelu planine Radovnja), Suvo vrilo u Studenim vrilima i Tribistovu, Suvaja – povremeni potok u Tribistovu i Vrpolju itd. Zbog svih geografskih karakteristika i nepovoljne hidrološke situacije ovaj prostor u odnosu na susjedne općine izgleda kao da je naprosto posušen, isušen, pa se ime Posušje trajno veže uz ova obilježja. ¹

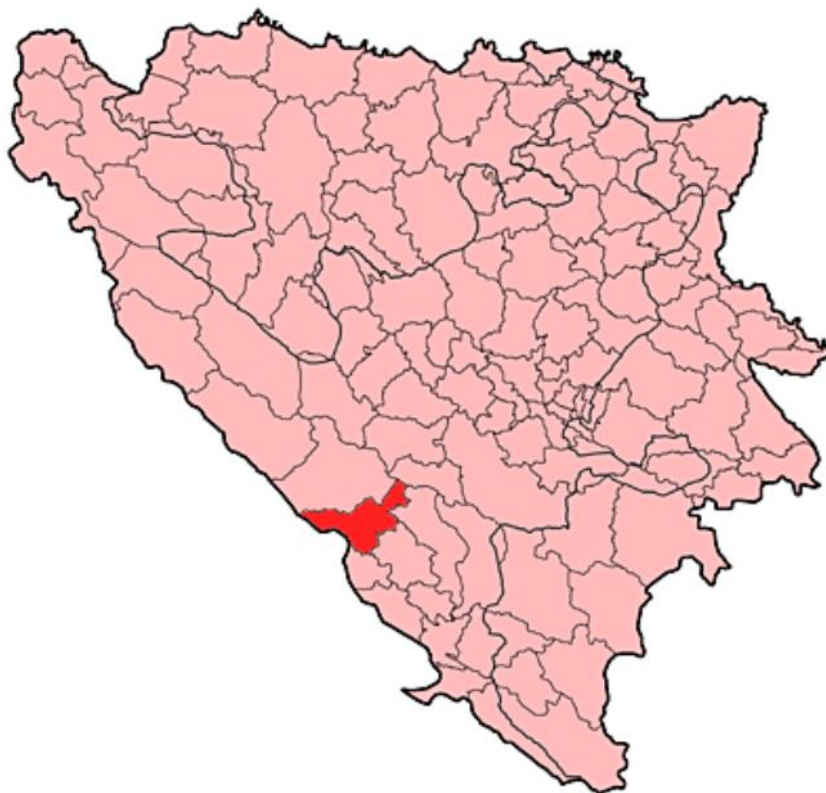
Danas općina Posušje spada među srednje naseljene općine u regiji Hercegovine, a po gustoći naseljenosti spada među rijetko naseljene općine Hercegovine. Općina Posušje je općina s najmanjom gustoćom naseljenosti u Županiji Zapadnohercegovačkoj, prvenstveno zbog toga što Općina Posušje obuhvaća veliku površinu planinskog i brdskog područja koja su nenaseljena. Posušje, također, danas nosi atribut najmlađe sredine u Bosni i Hercegovini. Prirodni prirast je među najpozitivnijim u Županiji Zapadnohercegovačkoj. Stupanj zaposlenosti spada u prosjek Federacije Bosne i Hercegovine te iznosi oko 30%. Posuško područje reljefa ima sva obilježja dobro razvijenog krša i u njemu se brda, planine, udoline i krša polja pružaju uglavnom u dinarskom smjeru. Najveći planinski vrh je Pločno na planini Čvrstica (2228 m n/v). Prirodni preduvjeti koji postoje na teritoriju općine Posušje još nisu

¹ R. Jolić , *Ljetopis posuški*, Matica hrvatska, Posušje, 1998.

iskorišteni maksimalno u smislu razvoja ovčarstva, kozarstva i voćarstva, ali su u pozitivnom porastu. Posušje također zadnjih godina doživljava pozitivan gospodarski rast s razvojem industrije i nekoliko tvornica koje zapošljavaju veći broj radnika iz ovog kraja.

1. ZEMLJOPISNI SMJEŠTAJ POSUŠJA

Općina Posušje prostire se u središnjem dijelu geografskog pojma zapadna Hercegovina uz granicu s Republikom Hrvatskom. Općina Posušje na jugu graniči s općinama Imotski i Grude, jugoistočno s općinom Široki Brijeg, a na sjeveru i sjeveroistoku s općinama Tomislavgrad i Jablanica². Na slici 1 prikazan je geografski položaj općine Posušje na karti Bosne i Hercegovine.

Geografski položaj općine Posušje³

Općina Posušje obuhvaća 17 mjesnih zajednica: Batin, Broćanac, Čitluk, Gradac, Osoje, Podbila, Poklečani, Zagorje, Posušje-Istok, Posušje-Jug, Posušje-Zapad, Rastovača, Sutina,

² Općina Posušje, *Nacrt prostornog plana Općine Posušje za period od 2012. do 2032. godine*, Posušje, 2012.

³ Općina Posušje, *Strategija razvoja 2014.-2023.*, Posušje, 2014.

Tribistovo, Vinjani, Vir i Zavelim. U općini Posušje klima nije ista na cijelom njezinom području. Postoje, naime mikroklimatske razlike koje su uvjetovane nadmorskom visinom i konfiguracijom tla. Do 800 m/nv klima je kontinentalna, a iznad planinska. Srednja godišnja temperatura zraka iznosi oko 11 C, a srednja ljetna oko 21 C.⁴ Najjužniji dio općine udaljen je svega 23-25 km (zrakom) od obale Jadranskog mora u Makarskom primorju. Najistočniji dio područja općine (dio planine Čvrsnice) udaljen je desetak kilometara od rijeke Neretve. Sjeverni i sjeveroistočni dio područja pripada obroncima planine Čvrsnice. Najviši vrh, Pločno, predstavlja najviši vrh na cijelom hrvatskom prostoru Bosne i Hercegovine. U geološkoj građi općine Posušje prevladavaju uslojeni krečnjaci i dolomiti te gromadasti do debelo uslojeni krečnjaci, dolomiti, krečnjačke breće i rožnjaci. Malih izvora vode u Općini Posušje ima i to su: Žukovica, Zežica, Vrelo Jastreb i Jelica u Rakitnu, te Jelinak u Tribistovu i vrelo Šipak u Vučipolju. U razvojnom i gospodarskom smislu ovi izvori su ograničenih mogućnosti.

2. KRATKI PRIKAZ POSUŠKE POVIJESTI

Sukladno podnaslovu, povijesni prikaz posuške povijesti iznijet ćemo kroz sljedeće povijesne periode:

- Kameno doba
- Metalno doba
- Brončano doba
- Željezno doba
- Posušje u rimsko doba
- Posušje u srednjem vijeku
- Posušje pod Turcima (1513.-1878.)
- Austro - ugarska vlast i 20. stoljeće

a) *Kameno doba*. U razdoblju paleolitika i mezolitika, tj. iz doba pračovjeka koji je izrazito bio lovac i sakupljač divljih plodova, na prostoru općine Posušje nisu pronađeni tragovi čovjeka. Starijem neolitikumu bi na posuškom području pripadali nalazi u Vukovim njivama, Ilčinovoj lazini i Pratarušama. Manje sondažno istraživanje u Žukovičkoj pećini u Viru kod Posušja pokazalo je da je kulturni sloj sasvim plitak, što govori da je prostor za stanovanje bio skroman. Najznačajniji pretpovijesni lokalitet u Hercegovini je Ravlića pećina nad izvorom

⁴ Isto, 7.

rijeke Tihaljine. Pojedini istraživači navode da je u Ilčinovoj lazini (Batin, Posušje) moglo živjeti oko 25 žitelja, a u Vukovim njivama 50 (Gradac, Posušje). U mlađem neolitiku važno je još spomenuti hvarsko-lisičićku kulturu, a njeni ostaci na prostoru općine Posušje pronađeni su na lokalitetima: Brig uz Bagarušu, Mostina (Batin), Sridnji Brig (Gradac), Uža (Gradac i Vrijovičkibrig).⁵

b) *Metalno doba*. Ovo razdoblje u Hercegovini nije posebno izraženo. Ostatci tzv. Vrpčaste keramike pronađeni su u mlađim slojevima Zelene pećine kod Mostara, na Ljekovskoj glavici kod Ljubomira, a u Dalmaciji kod Bitelića. U vrpčastoj keramici ures se utiskuje uzicom. Iz te skupine zabilježeni su ostaci u Varvari kod Prozora, na gradini Nečajno i Trostrukoj gradini između Posušja i Gruda.⁶

c) *Brončano doba*. U ovom razdoblju dolazi do značajnijeg razvoja života na području Posušja. Na tom području određeni autori zabilježili su 42 naselja, 32 gradine, 38 lokaliteta s gomilama, četiri grobnice i dva lokaliteta s pojedinačnim nalazima. Na jednom mjestu naselje je moglo trajati kroz više razdoblja. Gradine su gotovo sve nastale u brončanom dobu, a dio njih nastavio je postojati i u željeznom dobu. Najznačajnija naselja iz ovog doba za spomenuti su Gornji Jukići, Kadim (Vir), Miloševac (Batin), Sopa (Vinjani), Gradina (Gradac) i drugi.⁷

d) *Željezno doba*. Ono je pripadalo ilirskom plemenu Delmati. Na prostoru današnje općine Posušja iz ovoga razdoblja postoji čitav niz delmatskih gradina, tipičnih naselja Delmata. Nažalost, sustavnih istraživanja o unutarnjem izgledu kuća, umjetnosti, nošnji, vjeri s posušskog kraja gotovo da i nema, osim određenih površinskih istraživanja. Određeni autori područje Posušja, kada je u pitanju arheološki inventar, svrstava u centralno ilirsko područje. Od važnih nalazišta spominju se Petrovići (Rakitno), rudnu kosu i Gradac. Od oružja zastupljena su koplja, krivi željezni mačevi, grčko ilirske kacige i mali željezni noževi.⁸

e) *Rimsko razdoblje*. Nakon zauzimanja ovih krajeva, Rimljani su razvijali svoja naselja u blizini prijašnjih ilirskih naselja. Ostaci povezanih naselja poznatim rimskim cestama, premda teško zamjetna, i danas su vidljiva u Posušju. Kao potvrđeni dokaz smatra se cesta Gradac – Tribistovo – Poklečani – Petrovići. Od svih naselja tijekom rimskog razdoblja, po svemu sudeći je najvažniji bio Gradac, gdje su postojale dvije utvrde i naselje, te poznata kasnoantička

⁵ Lj. Čutura - M. Knezović, *Duhovna zvanja posušskog kraja. Svećenici, redovnici i redovnice posušskog kraja*, Posušje, 2012.

⁶ *Isto*, 93.

⁷ R. Jolić, *Ljetopis posuški*, 30.

⁸ *Isto*, 37.

kršćanska bazilika. Rimske utvrde još su se nalazile na prostoru Čitluka, kao i kod Tribistova, u Sutini kod Rakitna, a na prostoru Zagorja pronađeni su novci careva Konstantina I. i Valensa.⁹

f) *Srednji vijek*. U 7. stoljeću na ovim se prostorima pojavljuju Hrvati, koji osnivaju prve kneževine, a u vrijeme kralja Tomislava i Kraljevinu Hrvatsku Posušje je, uz cijelu Hercegovinu, u ovo doba pripadalo Kraljevini Hrvatskoj, a dokazi toga su starohrvatski grobovi oko ranokršćanske bazilike u Gracu. Drugih istraživanja u ovom razdoblju nažalost nije bilo. Ime Posušje se u pisanim dokumentima prvi put spominje 1378. godine u opisu sabora koji je sazvala Margereta, udovica plemića Ivana Nelipića. Posušje je tada pripadalo velikaškoj obitelji Nelipić iz Sinj i kasnije se spominje još dva puta, i to 1403. godine u dokumentu vezanom za trgovačke odnose Dubrovčana i Bosne, te 1408. godine u povelji bosanskog kralja Ostoje gdje se Posušje naziva Župom. Tom prilikom kralj je Ostoja Posušje darovao plemićkoj obitelji Radivojevićima. Hercegovinu su Osmanlije zauzeli 1482. godine padom Herceg - Novog, a pad Posušja vodi se pod 1493. godinom. Posljednje naselje koje je palo u čitavoj Hercegovini je Vir.¹⁰

g) *Tursko razdoblje*. Nakon pada Bosne (1463.), a zatim i Hercegovine (1482.), pod osmanlijsku vlast, u Posušju je, kao i u ostalim dijelovima Osmanlijskog carstva, zavedena osmanlijska uprava: sva je zemlja postala sultanovo vlasništvo koji ju je dijelio svojim zaslužnicima. Iz tog razdoblja potječe ime naselja Čitluk. Posušje je kasnije postalo granično područje između Osmanskog carstva i Venecije, što je ostavilo velike posljedice. Bosanski franjevci, koji su pastorizirali sve krajeve osvojene od Turaka, izlaze na polju Milodraž pred sultana Mehmeda II. Sultan im je dao povelju imenom Ahdnama da mogu slobodno ispovijedati svoju vjeru. Međutim, baš kako je i poznato, kršćani za vrijeme turske okupacije nisu imali nikakva prava. Većina samostana i crkvi bila su razrušena, te su franjevci morali pronaći druge načine pastorizacije. Župe iz kojih je pastoriziran posuški kraj i koje su bile koliko-toliko stalne su Župa Podbila i Sovići (Gorica), koje prvi puta spominje biskup Bartol Kašić 1626.god. Do dolaska Turaka postojale su još tri crkve, a jesu li ih Turci srušili još prije konačnog osvajanja ovih krajeva ili poslije, nije poznato.¹¹

h) *Austro - ugarsko razdoblje i 20. stoljeće*. Godine 1908. izvršena je aneksija Bosne i Hercegovine. Austro-ugarska vlast je radila na poboljšanju gospodarskih prilika u zemlji te na razvoju školstva. 1886./87 otvorena je Osnovna škola Rakitno u Poklečanima, Osnovna škola

⁹ Isto, 41.

¹⁰ Isto, 42.

¹¹ Isto, 91.

Vir (1903./1904.), a kasnije su otvarane i druge škole u Posušju, Gracu i drugim naseljima. Posebno je zaslužan fra Didak Buntić, koji je u razdoblju od 1910. do 1917. u ovoj regiji organizirao svoje škole za opismenjavanje, a voditelji su uglavnom bili franjevci ili seoski učitelji. 1918. godine Posušje postaje dio Kraljevine SHS, a 1939. sporazumom Cvetković-Maček stvorena je Banovina Hrvatska u koju ulazi Posuški kraj. Za vrijeme NDH područje općine Posušja podijeljeno je na dvije velike župe: Velika župa Hum i Velika župa Lašva-Pliva. Nakon završetka Drugog svjetskog rata 1945., Posušje je pripalo socijalističkoj Jugoslaviji i ušlo u sastav Bosne i Hercegovine kao njene republike. Washingtonskim sporazumom 1994. Posušje ulazi u sastav novostvorene Federacije BiH.¹²

3. KATOLIČKA CRKVA U POSUŠJU

Osnutak župe Posušje otprilike se podudara s podjelom Franjevačke provincije Bosne Srebrene, 1735. godine. Prvi posuški župnik, od 1735., bio je fra Franjo Milošević, član kreševskoga samostana, kao i svi ostali franjevci do 1844. godine. U nekim se djelima spominje i pojam posuškog „kapelana“, kao primjerice za fra Franju Miloševića¹³. I prije ovog vremena ponekad se i za druge župnike određenih župa znalo reći da su „kapelani“, zbog toga što su ti župnici-franjevci redovito stanovali u samostanu (u ovom slučaju u Imotskom) i odatle polazili u svoju župu i pastorizirali vjernike te župe. Ova župa sve do početka 19. stoljeća nema stalnog sjedišta. To znači da su nestale i dvije stare župe pod čijom je jurisdikcijom bio posuški kraj od 16. do 18. stoljeća: Gorica i Podbila. Prije nego je župna kuća izgrađena gdje je i danas, u Jukića mahali, sjedište župe bilo je nestalno i premještalo se nekoliko puta. Fratri su imali malu kućicu najprije u Batinu, a onda duže vremena u Osoju. Prije ovog razdoblja, posuški kraj bio je pastoriziran iz imotskog samostana, a u popisu fra Marijana Pavlovića iz 1623. navodi se da imotski samostan ima četiri župe, od kojih se jedna zove Tribistovo, što znači da su franjevci imali nekakvo boravište u tome brdovitom predjelu. Župa matica Posušje, nakon odvajanja župa Vira (1871.) i Posuškog Graca (1887.) obuhvaćala je sljedeća naselja: Posušje, Rastovača, Čitluk, Osoje i manji dio Vinjana. Takvo je stanje ostalo sve i do danas, s tim da se od 1960. jedan dio sela Batina odijelio od gradačke župe i pripojio posuškoj.¹⁴

¹² Lj. Čutura - M. Knezović, *Duhovna zvanja posuškog kraja*, 97.

¹³ R. Jolić, *Ljetopis posuški*, 174.

¹⁴ *Isto*, 193.

Nakon duge turske okupacije, izgradnja, odnosno obnova postojećih bila je iznimno velik izazov za tadašnji puk. Prva župna kuća, koja je i danas na istoj lokaciji, izgradio ju je fra Jerko Marojević 1823. godine. Temelji kuće se i dan danas vide (garaža za automobile župnog ureda). Crkvu je fra Filip Čutura s vjernicima gradio 8 godina (1872.-1880.), a prekidao ga je ustanak protiv Turaka te nedostatak sredstava. Crkva je služila svojoj namjeni, no ubrzo je nastala i izgradnja nove crkve. Prvi zvonik, građen na strani od prezbiterija, vjerojatno odvojen od crkve, srušio je grom iste godine kada je i zvono prozvonilo – 1906. godine. Nakon 6 godina postavljen je novi zvonik, koji je i dan danas prisutan. ¹⁵

Fra Pavo Šimović izgradio je novu župnu kuću za vrijeme svoga župnikovanja u Posušju (1932.-1943.). Tada se činilo da je veličinom kuća prevelika, kasnije je postala pretijesna. Kuća je građena od 1937. do 1938. godine. Fra Pavo je u svoje vrijeme također izgradio veliki bazen, koji je voda dotjecala s razine iznad bazena. Župna kuća stradala je 1943. ili početkom 1944. godine u talijanskom bombardiranju. U potpunosti je obnovljena tek 1984. godine. ¹⁶

Nakon drugog svjetskog rata crkva je bila oštećena puno više nego župna kuća. Prva obnova bila je 1963.-1966. godine. Produžena je nekoliko metara, nadograđena je i obnovljena. Fra Eugen Tomić priča i o tragediji na Veliku Gospu 1965. kad je crkva bila prepuna. Misa je bila vani, a kada je za vrijeme mise udarila jaka kiša, drvena konstrukcija na krovu nije mogla izdržati te je pukla i urušila se na narod. Nije nitko poginuo, ali je bilo dosta ozlijeđenih. ¹⁷

¹⁵ Skupina autora, *Posuški zbornik*, sv. I, Matica hrvatska, Posušje, 1996., (dalje: Posuški zbornik).

¹⁶ *Isto*, 129,

¹⁷ R. Jolić, *Ljetopis posuški*, 175.

Župna crkva u Posušju tijekom obnove 1963. – 1966.¹⁸

U srpnju 1970. vrh zvonika je prekriven bakrom. Svi poslovi su završeni za dva mjeseca, a 1972. crkva je iznutra obložena i plastikom, koja je tu stajala do skora kada je 2016.god tadašnji župnik fra Milan krenuo u adaptaciju „stare crkve“ – kako je danas posušani zovu. 1984. postavljen je u nišu na zvoniku veliki brončani Gospin kip. Kip je izradio akad. Kipar Petar Barišić. U razdoblju do sredine 1990.-tih, zbog komunističke vlasti, razvoj posuške crkve tekao je usporeno i uglavnom je stagnirao. Na slici 3 prikazana je posuška crkva 1997. U najnovije vrijeme u tijeku je restauracija crkve kojoj bi, prema želji župnika fra Milana Lončara

¹⁸ Isto, 174.

i arhitekata, trebalo vratiti izvorni izgled kako bi svojom kamenom ljepotom opet bila ures Posušja, kao nekada.¹⁹

*Župna crkva u Posušju 1996.*²⁰

Počevši od 1996. u izgradnji je nova velika župna crkva, koja bi konačno zadovoljila trajno rastući broj župljana (danas oko 9600 župljana). Najveći dio grubih radova završen je za župnikovanja fra Marinka Leke, koji je i započeo izgradnju. Grubi radovi završeni su 2004. godine, a kripta je ugrubo dovršena još 2000. godine. Od tada se u njoj redovito slave nedjeljne svete mise. 2008. godine većina radova je dovršena te crkva ima 800 sjedećih mjesta, sa

¹⁹ Lj. Čutura - M. Knezović, *Duhovna zvanja posušskog kraja*, 99.

²⁰ R. Jolić, *Ljetopis posuški*, 171.

stajanjem oko 1500, a s popratnim prostorijama primi i više od 2500 vjernika. U crkvi je postavljeno osam velikih i 58 malih vitraja.²¹

Crkva Blažene Djevice Marije Posušje – nova gradnja (slika iz 2012. godine)

Zaštitnica Župe Posušje je Blažena Djevica Marija, a nova crkva lokacijski se nalazi praktički na istom mjestu kao i stara, s tek svega nekoliko metara udaljenosti. Aktualni župnik, fra Mladen Hrkać nastavio je radove svojih prethodnika na novoj crkvi koja je trenutno u fazi interijera.

Danas se na području općine Posušje nalazi 7 župa od kojih u 4 djeluju svjetovni svećenici a u 3 franjevci. Vanjske granice župa uglavnom se poklapaju s administrativnim granicama općine Posušje. Župe se nalaze u Mostarsko - duvanjskoj biskupiji. Posušje je oduvijek bilo izrazito vjernički kraj, a u sastavu župe djeluje i Franjevačka mladež – Frama, osnovana 1995. godine. Svakako je Posušje najbrže rastuća župa u čitavoj Hercegovini, što je posljedica dijelom doseljavanja iz sela u grad, a dijelom još uvijek pristojne stope nataliteta.

²¹ Isto, 172.

4. DOLAZAK FRANJEVACA U POSUŠJE

Poticaj za osnutak Hercegovačke franjevačke provincije došao je nakon sastanka koji je održan u Posušju 8. srpnja 1843. godine.²²

Dolazak franjevaca u Bosnu počeo je za vrijeme bosanskoga bana Ninoslava. Godine 1321. dolaze u Bosnu prva dva franjevca kao misionari, a 1339. papa Benedikt XII. šalje svog izaslanika Geralda Odonisa, generala Franjevačkog reda. Fra Gerald iste te godine osniva Bosansku franjevačku vikariju, kojoj na čelo postavlja fra Peregrina Saksonca. Vikarija je službeno proglašena na Općoj skupštini Franjevačkog reda u Asizu 4. lipnja 1340. Razvila se naglo, a sredinom 15. stoljeća imala je oko 70 samostana i 700 franjevaca-misionara. Zbog svoje veličine Bosanska je vikarija bila od 1375. godine podijeljena na manje jedinice, kustodije. Bilo ih je sedam, a jedna od njih je Duvanjska. Ta je kustodija imala 6 samostana: Ston, Novi, Imotski, Cetina, Blažuj kod Duvna i Glamoč. Samostanu u Imotskom bila je povjerena skrb za vjernike i na području Posušja. To će se zadržati tako sve do 1718. godine, kada se konačno stvara granica između Turske i Mletačke Republike. Redovnici franjevci, kada su došli u ranije spomenuto vrijeme, kroz više godina su se vladali kao jednostavni misionari.²³

Kada su franjevci osnovali vikariju u Bosni, hercegovački su krajevi bili već oko 17 godina sastavni dio bosanske banovine. Naravno da su kroz to vrijeme mogli primiti i stvarno primili različite utjecaje iz Bosne. Upravo se zbog toga nameće mišljenje da su i franjevci, osnivajući svoje samostane, morali uzimati u obzir i hercegovačko područje, pa bismo očekivali da su i ondje ne samo propovijedali nego su također i osnovali koju kuću. Ali za to nemamo nikakvih vijesti u sačuvanim povijesnim izvorima.²⁴

Za vrijeme turske vladavine širenje vjere znatno je otežano. Ipak, premda su franjevci god. 1563. morali napustiti svoje samostane i preseliti u druga mjesta, kako smo spomenuli, nisu zaboravili svoje vjernike, pa su se iz daljine vraćali da bi im bili na raspolaganju i omogućili im da bi, prema mogućnosti, obavljali svoje vjerske dužnosti.

Kada se biskup Barišić vratio iz Italije, Provincija je mnogo očekivala od njega. Nakon smrti biskupa Miletića, Provincija je među ostalim predložila i njega sposobnog za budućega apostolskog vikara.²⁵

²² Web-izvor, <http://www.frama-posusje.com>

²³ R. Jolić, *Ljetopis posuški*, 378.

²⁴ Web-izvor, <https://www.franjevci.info>

²⁵ *Isto*.

Dana 8. srpnja 1843. sastalo se, u Posušju, 9 franjevac, rodom iz Hercegovine, da bi pristupili ostvarenju davno namjeravanoga cilja, učiniti ono što je prvo i osnovno za osnivanje samostana. Imena te devetorice franjevac su sljedeća: Fra Nikola Kordić, župnik župe Blata, fra Ilija Vidošević, definator Bosanske provincije, fra Mijo Slišković, župni pomoćnik u Posušju, fra Ante Čutura, učitelj novaka iz Kreševa, fra Augustin Marijić, župnik u Ružićima, fra Ilija Skoko, župnik u Posušju, fra Filip Ančić, župnik u Ljubuškomu (Veljaci), fra Paško Kvesić, mjesni kapelan u Gorici, i fra Filip Ćorić, pomoćnik župnika u Blatu.²⁶

4. 1. Franjevačka djelatnost u Posušju

Još za života sv. Franje franjevci su s Jadranske obale - u Dubrovačkom zaleđu ulazili u Hercegovinu i tu propovijedali. U početku 14. stoljeća njihova je djelatnost pojačana. Najprije iz samostana u Stonu i Slanom, a kasnije iz onih u Novom, Ljubuškom, Mostaru, Konjicu i Blažuju kod Duvna i oni pastoriziraju područje cijele Hercegovine koju rijeka Neretva dijeli na dva dijela. Na području zapadne Hercegovine podigli su uz pomoć dobročinitelja i vjernika 112 crkava. U organizacijsko - pravnom smislu bili su članovi Bosanske vikarije. Ni povremena turska nadiranja u Hercegovinu u drugoj polovici petnaestog stoljeća nisu dala smesti franjevce u njihovoj djelatnosti. Ahdnama, koja je dobivena prije zauzeća Hercegovine, bila je temelj na kome su franjevci i u Hercegovini temeljili svoju slobodnu djelatnost. Iz porušenih samostana u Novom i Blažuju preživjeli franjevci nastavili su raditi iz samostana u Ljubuškom, Mostaru i Konjicu. Šesnaesto stoljeće je posebno tragično razdoblje za katolike i franjevce u Hercegovini. Nastavljaju progoni, porušeni su svi samostani na području Hercegovine, a veliki broj pučanstva, što se zaključuje iz povijesnih izvora, islamizirao se. U sedamnaesto stoljeće franjevci u Hercegovini ulaze bez ijednog samostana i crkve - a poznato ih je 112, ali njihova djelatnost nije prestala, nego traži nove oblike. Nisu mogli a ni smjeli obnoviti samostane ni crkve nego su se regrutirali za rad iz Dalmacije, gdje su osnovali samostane (u Živogošću i Zaostrogu) i Bosne. Pošto je Hercegovina bila blizu mletačkih teritorija, često su katolici i franjevci bili izloženi pljačkama uskoka i hajduka te osvetama Turaka. Poslije bečkog rata Hercegovina je dobila svoje sadašnje granice a velik broj katolika predvođen pojedinim franjevcima iselio je u Dalmaciju. Fra Franjo Marinović 1696. godine uz pomoć subraće iz samostana u Živogošću odveo je iz Brotnja 736 obitelji. 20. rujna 1700. godine Starješinstvo

²⁶ Isto.

Bosne Srebrene na svom sastanku u Baču donijelo je zaključak da župe u mostarskom i ljubuškom okrugu preuzme franjevački samostan u Kreševu, a one u duvanjskom kraju samostan u Fojnici i Kraljevoj Sutjesci. Uspostavom Apostolskog vikarijata u Bosni i Hercegovini 1735. godine Hercegovina je prestala biti pod jurisdikcijom makarskih biskupa, koji su naprotiv i dalje željeli zadržati za sebe cijelo područje. Zbog nesporazuma apostolski vikar biskup fra Mate Delivić 1735. godine nije pohodio Hercegovinu. Iz te godine, kao sve od 1626. pa sve do 1735. sačuvano je 29 izvješća makarskog biskupa s brojnim vrijednim podacima o stanju katolika u Hercegovini. Od konca petnaestog stoljeća pa sve do veljače 1871. godine - kad je hercegovački metropolit Ananija pozvao sve franjevce mostarskog kadiluka na sud da mu obrazlože zašto mu nisu predali porez - pravoslavni crkveni velikodostojnici (metropolite, vladike i episkopi) pokušavaju pomoću fermana podvrći svojoj jurisdikciji i katolike u Herceg - Bosni. Franjevačka dosjetljivost, uz velike novčane izdatke, nije im priuštila ispunjenje njihovih želja. Nažalost na području istočne Hercegovine, uz druge razloge, katoličko stanovništvo uvelike je prešlo na pravoslavlje. Česte kuge i ratovi u sedamnaestom, osamnaestom i početkom devetnaestog stoljeća u Hercegovini prepolovile su ondašnje stanovništvo. Zajedno s katolicima nakon samaritanskog rada umirali su i franjevci: 4. XI. 1732. u Duvnu fra Ljudevit Miletić, 4. VIII. 1815. u Rakitnu fra Andrija Anušić, 24. VII. 1851. na Širokom Brijegu fra Mijo Slišković. U reformama turskog carstva u početku 19. stoljeća sultani su u Bosni i Hercegovini, kao najjisturenijem i najzapadnijem pašaluku naišli na oružane otpore. Nesređeno stanje u Hercegovini iskoristio je Ali - paša Rizvanbegović te politički osamostalio Hercegovinu, sebe proglasio sultanom, a Mostar Carigradom. Političkom osamostaljenju išlo je u prilog i crkveno. Stoga Ali - paša pomaže pothvat hercegovačkih franjevaca da dobiju dopuštenje za gradnju samostana i crkve na Širokom Brijegu. Bio je pri ruci biskupu fra Rafi Barišiću, prigodom njegova nastanjenja u Hercegovini, osnivanja Apostolskog vikarijata 1847. godine, gradnje biskupove rezidencije u Vukodolu, što je dovelo do pravnog uređenja franjevačke Kustodije 1852. godine. Nešto ranije (1844. godine) franjevci rodnom iz Hercegovine dobili su dopuštenje Svete Stolice da mogu graditi crkvu i samostan u Hercegovini i da njihovi novaci - njih trojica - mogu iz Kreševa nastaviti novicijat u Hercegovini. Broj svećenika je rastao. Godine 1867. počeli su franjevci graditi i drugi samostan - sjemenište na Humcu kod Ljubuškog gdje je prenesen i novicijat. Kasnije (1890.) su podigli i samostan u Mostaru, te u njemu 1895. otvorili prvi Fakultet u Hercegovinu - Franjevačku bogosloviju. Godine 1892. franjevačka kustodija u Hercegovini dobila je naslov Provincija Marijina

uznesenja. Poslije Prvog svjetskog rata hercegovački franjevci su na svom sedam stoljetnom području razvili veliku djelatnost kao gotovo nijedna provincija u Redu. Odgojili su velik broj podmladka, otvorili gimnaziju s pravom javnosti na Širokom Brijegu, sagradili dosta crkava, kupili samostanski kompleks u Slanom, formirali rezidencije u Čitluku, Zagrebu, Konjicu, Posušju i Čapljini, te sagradili samostan u Duvnu. U to vrijeme počinju djelovati među hrvatskim iseljenicima u Americi tako da je 13. XII. 1931. pripojen Provinciji Hrvatski komesarijat svete Obitelji u USA. Za vrijeme Drugog svjetskog rata - posebno 1945. komunisti su izvršili masakr nad Hercegovačkom franjevačkom provincijom. U razmaku od nekoliko mjeseci ubili su 66 franjevaca bez ikakvih sudskih procesa. To je bila jedna trećina ukupnog broja hercegovačkih franjevaca. Franjevci su bili krivnja, dobiva se dojam, što su imali na sebi habit kad su partizani okupirali dotično područje i mjesto. Kad su komunističke vlasti vidjele da im plan nije uspio nakon izvršenog masakra prešli su na montirane sudske procese te drugu trećinu preživjelih franjevaca osudili na drastične kazne i mnoge godine zatočeništva. Šezdesetak franjevaca odležali su u komunističkim kazamatima preko 300 godina. Treća trećina Provincije nalazila se 1945. izvan područja Hrvatske. Najveći dio bio je u USA i Canadi, drugi po Italiji, treći na europskim sveučilištima i jedan u misijama u Kini. Tamo su nastavili djelovati. Zadnjih desetljeća Provincija se pomlađivala i obnavljala. 1970 - tih godina doživjela je najveće brojno stanje u svojoj povijesti, a njezini su članovi s narodom obnovili ili sagradili više crkava nego u ijednom proteklom razdoblju. Za pastoralne potrebe i stan studenata osamdesetih godina Provincija je imala u Zagrebu dvije kuće. U međuvremenu je tražena i pronađena lokacija i odgovarajuće dozvole. Godine 1992. - 1994. sagrađen je novi samostan u Dubravi (Aleja Gojka Šuška 2.). To je "vlastiti" kutak za hercegovačke franjevce sa studentima i hercegovačke katolike u Zagrebu. Početkom siječnja 1998. godine Provincija je imala 239 članova: (u Provinciji 125, u Kustodiji 36, te u misijama i na studiju 78). U isto vrijeme Provincija je imala 31 bogoslova i 19 sjemeništara. Hercegovačka franjevačka provincija danas ima pet samostana u BiH i dva u Hrvatskoj: Mostar, Široki Brijeg, Humac, Tomislavgrad, Konjic, Slano i Zagreb. Hercegovački franjevci pastoriziraju 31 župu u BiH, te 40 župa i misija diljem svijeta: Albanija (1 misija), Austrija (2 župe), Kanada (7 župa), Kongo (2 misije), Njemačka (3 župe i 1 misija), SAD (10 župa), Švicarska (13 misija i 1 župa). U Kustodiji sv. Obitelji u Kanadi i SAD-u početkom 2001. godine pastoralno je djelovalo 37 svećenika, a u misijama u Europi i Africi 40 svećenika. Hercegovačka franjevačka provincija danas ima 217 članova (200 svećenika; 2 đakona; 7 braće pomoćnika i 8 bogoslova).

4. 1. 1. *Pastoralna djelatnost*

Od prvih početaka franjevci u Hercegovinu dolaze jedino iz pastoralnih razloga. Kao europski obrazovani ljudi mogli su se suprotstavljati svojim znanjem i kreposnim životom posebnostima “humskih krstjana” koji su živjeli u ondašnjoj Humskoj zemlji – Zahumlju - Hercegovine. Nastojali su se brzo prilagoditi jednostavnom puku, a to im je u potpunosti uspjelo tek kad su odgojili domaće sinove za vlastiti podmladak - franjevce. Njihova djelatnost nije se svela samo na pobijanje krivovjerja, nego i na organizirano vodstvo vjernika. Odatle su franjevci savjetnici na dvorovima velikaša, graditelji crkava i kapelica, vođe i duhovni oci naroda. Njihovu velikodušnost i revnost u Herceg - Bosni hvale ondašnje pape, a franjevce nazivaju bedemom kuće Gospodnje (*antemurale christianitatis*). Kad su Osmanlije osvojile Hercegovinu (1482.), uslijedilo je ubijanje i odvođenje domaćeg pučanstva u zatočeništvo - posebno dječaka u janjičare, a djevojčica u hareme, zaposjedanje svih posjeda i rušenje kršćanskih vjerskih objekata. Preživjelo katoličko pučanstvo napuštalo je svoja ognjišta i bježalo prema Primorju. Franjevci su pučanstvu dizali moral, nagovarali da se povrate na svoje ognjište i na temelju ranije dobivene *Ahdname* nastavili pastoralni rad. Bez igdje ijednog natkrivenog područja u Hercegovini franjevci su ostali s narodom kroz cijelo vrijeme ropstva pod Turcima koje je trajalo 415 godina. Oni su po grobljima, privatnim kućama, docima i zgarištima crkava okupljali vjernike i na prijenosnim oltarima (*altare portatile*) slavili svete mise. To ih je očeličilo da su ostali na svom poslu i poslije obaranja preostalih samostana. Mnogi su svoju vjernost sve do najnovijih dana zasvjedočili vlastitom krvlju. Poznata su imena 94 mučenika iz turskog razdoblja i 66 iz komunističkog = 150 franjevacu mučenika. Samo u međuvremenu između 1941. i 1951. na Križnim putovima iz cijele Hercegovine ostavilo je svoje živote preko 15 000 katolika. U vrijeme turskog zauzeća Hercegovine u njoj su živjeli gotovo samo katolici i jedan dio “humskih krstjana”. Daljnje političke i ratne neprilike smanjuju broj katolika. Odatle polovicom 16. st. Georgicens piše: “Starice se drže Krista, ali mladež je počela zaboravljati Krista”. Dvadesetih godina 17. stoljeća (1629.) u Podveležju je živjelo isključivo samo katoličko pučanstvo, njih 60 obitelji, a kasnije, vjerojatno nakon ubojstva fra Martina Martinca i njegova sluge Luke listom su poturčeni. Turski poraz pod Siskom i pokušaj rehabilitacije otežava franjevačku prisutnost i povećava sumnje u njih. Katolička Hercegovina proživljavala je teške dane i u vrijeme Bečkog rata. Mnoge katoličke obitelji prešle su na oslobođeni teritorij Dalmacije, a franjevcima iz dalmatinskih samostana nije bilo slobodno

prelaziti preko turske granice, zato su odsad središta franjevačke edukacije i pastorizacije, kako je naglašeno, samostani u Kreševu, Fojnici i djelomično od 1754. godine Kraljevoj Sutjesci. Jurisdikciju na području Bosne i Hercegovine imao je apostolski vikar. Sredinom 19. stoljeća osnovan je posebni Apostolski vikarijat za Hercegovinu (1847.), a biskupi fra Rafo Barišić, fra Anđeo Kraljević i fra Paškal Buconjić učinili su mnogo za animaciju pastoralne djelatnosti u drugoj polovici 19. stoljeća. Dalekovidan je korak što su ga učinili hercegovački franjevci otvaranjem Teologije u Mostaru (1895.-1945.). Od tada se franjevci pripremaju za pastoralni rad u vlastitoj Bogosloviji. Godine 1933. provedena je reorganizacija i zaključeno, da teološki studij hercegovačkih franjevaca traje pet godina. Prve tri godine teologije, zajedno sa spekulativnom filozofijom, imaju se svršavati u Mostaru, a dvije završne na stranim sveučilištima. Tom odlukom bila je utvrđena stara praksa, kojoj je svrha, da svi hercegovački franjevci završe svoje studije na formalnim teološkim fakultetima, zatim da lakše nauče koji strani jezik, te da se upoznaju i okoriste kulturnim napretkom u stranim zemljama. Toj se mjeri, ističe dr. fra Dominik Mandić, ima zahvaliti, da Hercegovina ima danas (1938.) najobrazovaniji kler Katoličke crkve u našoj državi. Nakon stručno i suvremeno osposobljenog pastoralnog osoblja osnivaju se nove župe, grade se crkve te pastoralni rad dobiva novu formu, koja je prakticirana u drugim katoličkim zemljama. Njihova pastoralna djelatnost poslije Prvog svjetskog rata donijela je procvat kakav nije zabilježen u drugim hrvatskim krajevima. Poslije Drugog svjetskog rata komunisti su pokušali ubijajući franjevce i zatvarajući preživjele, zabranjujući rad sjemeništa, novicijata, teologije odijeliti franjevce od katolika. Broj zvanja bio je jedinstveno pozitivan. Može se, s pravom reći, da je Katolička Hercegovina popunila sva sjemeništa, gimnazije, bogoslovije i redovničke zajednice. Krv franjevačkih mučenika u Hercegovini postala je sjeme duhovnog podmlatka Crkve među Hrvatima. Franjevci su sve to nadživjeli snalazeći se za svoj podmladak. Bilo je to vrijeme kad je svećeničko-redovničko zvanje uživalo primat, a Hercegovina je cijeli svijet naseljavala, a sebe nije raseljavala! Franjevci su se snalazili ne samo za materijalnu obnovu samostana i crkava, nego su izgradili novih crkava koliko ih nikada prije u Hercegovini nije bilo. Komunistički plan o uništenju vjere i rastavljanju franjevaca od katolika nije uspio!

4. 1. 2. *Kulturna djelatnost*

Od prvih pohoda u Hercegovinu, franjevci su uz svoju pastoralnu i čisto vjersku djelatnost bili i nosioci kulture i pismenosti. Oni su savjetnici dvorovima hercegovačkog plemstva i ondašnjih vodećih ljudi, odgajaju i poučavaju njihovu djecu, kao i po drugim europskim državama. Kad su Osmanlije osvojili Hercegovinu nasilno su prepilili razvoj europske civilizacije i kulture na osvojenim područjima. Nakon susreta uslijedio je sukob civilizacija koji nije prestao ni nakon pet stoljeća. Taj sukob civilizacija pravno je utemeljen propisima iz davne 1237. - 38. godine. Posljedice su: 1) zaposjedanje cijele krajine, 2) odvođenjem pučanstva u ropstvo, povremeno “svake treće i pete godine i prema potrebi” odvodili su dječake u janjičare, a njihove vršnjakinje (djevojčice) u hareme 3) rušenje, ne samo pet samostana i drugih 107 crkava, nego svega što je postojalo u Hercegovini. 4) zabrana, koliko su dulje mogli odgoditi i izdržati, ne samo gradnje nego i oporavaka vjerskih objekata u Hercegovini. Nasuprot svemu, franjevački pastoralni djelatnici su, uz dijeljenje sakramenata, “po starom običaju držali škole” i poučavali pučanstvo, posebno dječicu u počecima školstva. Drugi su pisali i tiskali knjige. Te knjige su širili među opismenjeno pučanstvo. Devetnaesto stoljeće, doba preporoda kod južnih Slavena, za Hercegovinu je značilo mnogo. Podignuti su prvi župni uredi u: Mostarskom Gracu, Čerigaju, Posušju, Roškom Polju, Gorici, Ružićima, Veljacima, sagrađena biskupova rezidencija u Vukodolu (Mostar), te samostani na Širokom Brijegu i Humcu i oni su postali središta pastoralne, kulturne, prosvjetne i karitativne djelatnosti. Gradnjom samostana u Mostaru (1890.-1892.) dobiva se još jedno jako kulturno i vjersko središte u Hercegovini. U samostanu 1895. počinje raditi Franjevačka Bogoslovija. Taj prvi Fakultet u Hercegovini temelj je suvremenog Sveučilišta u Mostaru. Franjevci su u Hercegovini otvorili i vodili 15 hrvatskih osnovnih škola u vrijeme turske tiranske vladavine, a dolaskom Austrougarske, polagano su predavali škole redovitim učiteljima, silili vladu da otvore nove škole, a pučanstvo poticali da šalje djecu u škole. U Mostaru su nabavili Tiskaru i pomagali fra Franji Milićeviću koji se sekularizirao da bi mogao posjedovati Tiskaru, u pisanju, izdavanju, uređivanju i financiranju novina koje su od 1853. postale političke – *Glas Hercegovca*. Izdaju mjesečnik *Kršćanska obitelj*, almanah *Stopama otaca*, interno glasilo *Hercegovina franciscana*. Glasilo je nastavio objavljivati provincijal dr. fra Rufin Šilić 1968. godine pod naslovom: *Mir i dobro*. Tiskaru su Provinciji ukrali komunisti i zabranili izdavačku djelatnost. Godine 1970. provincijal dr. fra Rufin Šilić pokreće Zavičajnu knjižnicu pod naslovom: *Život i svjedočanstva*. Na Zapadu

(Zurich-Rim-Chicago-Toronto): fra Lucijan Kordić, te dr. fra Dionizije Lasić i dr. fra Bazilije Pandžić pokreću ZIRAL - Zajednica izdanja ranjeni labud, čije je sjedište posljednjih godina preneseno u Mostar. ZIRAL je, uz prigodne manifestacije, objavila preko 90 svezaka. U tijeku je akcija na kompletiranju tiskarskih strojeva. Iste (1970.) godine fra Žarko Ilić pokreće u Drinovicima časopis *Kršni zavičaj* koji prerasta u godišnjak. Fra Ferdo Vlašić koji je stekao izdavačku praksu u Frohnleitenu - i danas izlazi tada pokrenuti župni list, godine 1971. pokreće novine *Naša ognjišta* i otvara knjižnicu Naših ognjišta u kojoj je do danas objavljeno preko 110 knjiga. Svetište u Međugorju izdaje *Glas mira* i seriju tematskih knjiga koje se redovito prevode na više stranih jezika (engleski, njemački, francuski, talijanski, španjolski, portugalski, češki, poljski pa čak i ruski jezik). Franjevci u Americi su u svojoj Tiskari izdali pozamašan broj knjiga i redovito izdavali: *Hrvatski Katolički Glasnik* i *Hrvatski kalendar* - kroz preko 50 godina. U Africi je fra Blago Brkić preveo Sveto pismo i priredio Molitvenik na kiluba jeziku (u nekadašnjem Zairu, a današnjem Kongu). I drugdje su se pisale, priređivale i tiskale knjige različitog sadržaja i u raznim prigodama. U Švicarskoj Hrvatske katoličke misije izdaju Movis i prigodne kalendare. U Mostaru franjevci osnivaju *Narodno pjevačko i glazbeno društvo*, kasnije nazvano Hrvoje, te sirotište, *Hrvatsko potporno društvo* - kasnije prozvano “Napredak”, Hrvatsko pogrebno društvo sv. Ante i brojna vjersko-prosvjetna društva i Udruge. Do 1919. franjevci su osnovali preko trideset katoličko – kulturno - prosvjetnih društava i udruga. Franjevci u Hercegovini nisu trpjeli da se kultura svede na nekolicinu i u gradovima, a da se narod i dalje drži u kulturnom sljepilu. Na čelu s fra Didakom Buntićem proveli su opismenjavanje masa preko fra Didakovih škola. Kad je pučanstvu za vrijeme Prvog svjetskog rata prijetila fizička smrt od gladi, franjevci su se pobrinuli, opet na čelu s fra Didakom Buntićem, da prehrane djecu, vodeći ih po drugim hrvatskim krajevima i tako spasili cijelu jednu generaciju. “Ja sam živ i to je moj govor o fra Didaku Buntiću!” - ponovio je živi spomenik te akcije Ante Pandžić. Dvadesetak godina kasnije i fra Rudo Mikulić proveo je istu akciju u Ljubuškom kraju i spasio na stotine dječaka i djevojčica. Živi spomenik toj akciji je gotovo cijelo današnje pučanstvo u Hercegovini. Između dva rata franjevci su otvorili javnosti svoju gimnaziju n Širokom Brijegu i uz nju konvikt, tj. đački dom gdje su školovali cijele generacije sve do konca Drugog svjetskog rata kad je zabranjena školska djelatnost hercegovačkim franjevcima. Kako je u Mostaru nakon otvaranja pojedinih Fakulteta otvoreno Sveučilište utemeljeno prije sto godina s Franjevačkom teologijom, franjevci su, prema svojim snagama pomogli rad Sveučilišta. Dvadesetak godina “privatno” su davali instrukcije iz

latinskog jezika studentima Pravnog fakulteta. Domišljatošću i upornošću dr. fra Andrije Nikića dotadašnja filozofsko - teološka samostanska knjižnica upotpunjena i orijentirana svojim sadržajem, poprimila je karakter Sveučilišne knjižnice u Hercegovini. Tako je uz hram vjere - crkvu sv. Petra i Pavla u Mostaru - otvoren hram kulture koji je raširenih ruku primala znanstvenike i istraživače. Posredno Knjižnica je razbijala predrasudu što su je o Crkvi i svećenstvu širili komunistički ideolozi. Pojavila se Franjevačka knjižnica kao najkompletnija i najspremnija pružiti odgovore istraživačima i znanstvenim radnicima u Mostaru - a i na širem području. To je ona i danas. Za vrijeme Domovinskog rata, pojedini fakulteti bili su izmješteni u prostorije Franjevačkog samostana na Široki Brijeg. Tamošnja Franjevačka galerija "udomila" je i rodila Akademiju likovnih umjetnosti koja djeluje već tri godine. Na Sveučilištu u Mostaru predaju: dr. fra Serafin Hrkać, dr. fra Šimun - Šito Ćorić, dr. fra Andrija Nikić i mr. fra Iko Skoko. I u tjelesnim bolestima franjevci su pomagali narodu. Jedni su uz studij teologije u Italiji pohađali i tečaj iz medicine, drugi su nabavljali odgovarajuće knjige, a treći pisali priručne Ljekaruše. S gradnjom samostana i župnih kuća bavili su se i spravljanjem lijekova, tako da je pojedini samostan i župni stan imao i neku vrstu priručne ljekarne. Javnu Ljekarnu nabavio je 1856. godine i vodio fra Petar Bakula. U novije vrijeme, kad se broj liječnika povećavao, franjevci su ograničavali svoju djelatnost na tom području i upućivali puk na traženje pomoći u bolesti kod diplomiranih liječnika. Poznata je plejada franjevaca liječnika i ljekarnika od fra Petra Bakule, fra Paške Kvesića, fra Ilije Vidoševića, fra Blaža Jerkovića, fra Mije Nikolića, fra Stjepana Naletilića, fra Rafe Radoša, fra Bariše Drmića, fra Marijana Zovke, fra Duje Ostojića, koji je napisao *Medicus domesticus* u dva podebela sveska –sve do novijeg doba - do fra Kleme Doke. Franjevačka zajednica u Hercegovini odgojila je brojne velikane srca i uma: fra Petra Bakulu, fra Radoslava Glavaša, fra Didaka Buntića, fra Dominika Mandića i fra Andriju Nikića i druge.

4. 2. Neki od istaknutijih franjevaca i njihov doprinos

Hercegovačka franjevačka zajednica, službeno priznata od crkvene vlasti god. 1852., bila je svjesna potrebe vršiti svoje dužnosti i putem pisane riječi. Njezini su članovi, kad su to okolnosti pružale i mogućnosti dozvoljavale, tiskali svoje spise. Neki su to činili dok je Hercegovina bila pod turskom vlašću: fra Anđeo Kraljević (1807. - 1879.), fra Petar Bakula (1816. – 1873.), fra Petar Kordić (1823. - 1896.), fra Franjo Milićević (1835. - 1903.). Kad je

Austro-Ugarska god. 1878. zauzela Hercegovinu, kršćani su mogli živjeti slobodno i razvijati se prema svojim potrebama. U to vrijeme pojavljuje se među hercegovačkim franjevcima nekoliko istaknutih pisaca: fra Paškal Buconjić (1834. - 1910.), fra Martin Mikulić (1841. - 1912.), fra Anđeo Nuić (1850. - 1916.). U tursko doba, kada su franjevci članovi bosanske franjevačke provincije rodom iz Hercegovine odlučili u svom kraju sagraditi samostan, bilo je vrlo malo knjiga na hrvatskom jeziku kojim su se mogli služiti. U to doba glavna knjiga bila je Paša duhovna, koju je u Rimu sastavio 1841. god. bosanski apostolski vikar fra Rafo Barišić.²⁷

Fra Anđeo Kraljević (1807. - 1879.) bio je prvi starješina hercegovačke franjevačke zajednice. Rođen je na Čerigaju 29. listopada 1807., kako on sam kaže u svojim izvješćima koja je slao na Kongregaciju za proširenje vjere. Osnovne nauke završio je u Kreševu, gdje je 9. ožujka 1823. stupio u Franjevački red. Teologiju je završio u Mađarskoj u sjemeništu Vač. Ondje je zaređen za svećenika 6. siječnja 1831. Iako je i prije shvaćao važnost pisanja u svećeničkom i redovničkom djelovanju, tu je dužnost jače osjetio i počeo je izdavati djela. Čim je postao hercegovački franjevački kustos, smatrao je potrebnim upoznati javnost sa svojom zajednicom kojoj je bio na čelu. Stoga je već sljedeće godine nakon izbora za hercegovačkog kustosa tiskao u Dubrovniku Šematizam kustodije. Fra Anđeo Kraljević je pisao i propovijedi koje je držao slaveći svete mise s narodom. Kad je polazio u Rim na Prvi vatikanski sabor, ponio je sa sobom knjigu propovijedi da bi ih Propaganda tiskala. Stvarno, Propaganda ih je dala u tisak i izišle su god. 1870. pod naslovom Govorenja za svetkovine.²⁸

Fra Petar Bakula (1816. - 1873.) jedan od najvažnijih franjevaca u povijesti ovog reda. Detaljniji životopis i djelo opisano je u trećem poglavlju rada.

Fra Petar Kordić (1823. - 1896.), starješina hercegovačkih franjevaca kroz šest godina (1865. - 1871.), istakao se u radu za napredak franjevačke zajednice u Hercegovini. Uz to je i pisao. Sastavio je spis o glavnim istinama vjere koje svaki kršćanin mora znati i zamolio je 18. listopada 1869. Kongregaciju za proširenje vjere da ga u svojoj tiskari objavi. Spis je u siječnju 1870. donio u Rim fra Anđeo Kraljević i predao ga Kongregaciji s preporukom.²⁹

Fra Franjo Miličević (1835. - 1903.) rođen je u Velikom Ograđeniku 10. listopada 1835. Nakon osnovne škole u Mostaru, stupio je u sjemenište na Širokom Brijegu, gdje je 15. ožujka 1855. ušao u Franjevački red i nakon novicijata otišao u Italiju na više nauke. Zaređen je za

²⁷ B. Pandžić, „Pisci hercegovačke franjevačke zajednice“, u: *Zbornik radova: 100 godina nove crkve na Širokom Brijegu*, Zbornik radova, Široki Brijeg, 2005.

²⁸ *Isto*, 163.

²⁹ *Isto*, 165.

svećenika 21. prosinca 1861. u talijanskom gradu Narniju. Vrativši se kući jedno je vrijeme radio u duhovnoj pastvi, a 1871. postao je učitelj u pučkoj školi u Mostaru koju je otvorio biskup fra Anđeo Kraljević. Poznat je po otvaranju tiskare u kojoj je djelovao fra Franjo Milićević. Dali su joj latinski naziv: *Typographia Missionis Catholicae in Hercegovina*. Fra Franjo se marljivo dao na rad. Imao je pomoćnike i već u prvoj godini tiskao 4 knjige. Sljedeće godine tiskao je 11 knjiga, a isto tako 1875. Nažalost, fra Franjo nije bio u mogućnosti sam uzdržavati i voditi tiskaru, a uz druge dodatne faktore tiskara je na kraju zatvorena. On je na koncu, da bi se mogao što slobodnije baviti tiskarom, odlučio napustiti redovničko zvanje, prešavši u šibensku biskupiju. Tiskaru je vodio do 1896., a umro je 1903. godine.³⁰

Fra Paškal Buconjić (1834. - 1910.), bio je također pisac. Rodio se u Drinovcima 2. travnja 1834. Nakon završenih škola na Čerigaju i Širokom Brijegu 13. listopada 1851. obukao je franjevačko odijelo i godinu novicijata proveo na Širokom Brijegu. Imenovan je profesorom na franjevačkom učilištu u Bologni 8. lipnja 1860. U kolovozu 1875., za Hercegovačkog ustanka, sastalo se u Mostaru međunarodno povjerenstvo da bi razmotrilo kako bi se moglo doći do mira u Hercegovini. To povjerenstvo dobilo je jedan tiskan spis na talijanskom jeziku koji je iznosio razloge ustanka. Spisu nije bio označen pisac, a kasnije je otkriveno da mu je autor bio fra Paškal.³¹

Fra Martin Mikulić (1841. - 1912.), rodom iz Ružića, nakon osnovne škole i novicijata na Širokom Brijegu otišao je na daljnje školovanje u Italiju gdje je u Ferrari zaređen za svećenika 19. prosinca 1863. Fra Martin je posebno zapažen kao pisac pripovijedaka u kojima je opisivao neke ljude i događaje hercegovačkog puka. Potpisivao se Pustinjak ispod Maliča ili, kasnije, Pustinjak iz Borka. Poznate su njegove pripovijetke: *Zvonarev teljig*, Mostar, 1901; *Narodna torba*, Mostar, 1902.; *Samac i beskućnik*, Mostar, 1903. Neke su objavljene nakon njegove smrti: *Vitinski lovac*, u: *Hrvatska duša*, Almanah hrvatskih katoličkih svećenika, sv. 2, Zagreb, 1923., 51-90; *Djevac od devedeset godina*, u: *Hrvatska duša*, sv. 3-4, *Virje*, 1924.-1925., 83-143; *Pustinjakove pripovijetke* (priredio Ivan Alilović), Duvno, 1972.; *Drveni strojevi*, u: *Dobri Pastir*, sv. 23, Sarajevo, 1973., 211-253 (priredio Anđelko Mijatović).³²

Fra Anđeo Nuić (1850. -1916.). završio je osnovnu školu na Širokom Brijegu i, nakon novicijata, u Italiji nastavio nauke. U Rimu je 29. ožujka 1873. zaređen za svećenika. Nakon toga u Hercegovini je nekoliko vremena proveo u dušobrižničkoj službi, a onda je od 1875. do

³⁰ *Isto*, 167.

³¹ *Isto*, 170.

³² *Isto*, 172.

1882. bio učitelj osnovne škole u Mostaru. 1884. godine prvi u Hercegovini uveo Treći franjevački red. Iste godine osnovao je na Humcu muzej “zbirku svakovrsnih stvari koliko prirodoslovnih toliko arheoloških”. God. 1904. - 1907. bio je provincijalni starješina hercegovačkih franjevaca. Fra Anđeo Nuić bavio se i pisanjem. Glavno njegovo djelo jest Molitvenik koji je dao tiskati godine 1892. Taj Molitvenik i danas je u uporabi, a običnoga zovu Molitvenik fra Anđela Nuića.³³

Fra Radoslav Glavaš (1867. - 1913.), bio je prvi urednik Kršćanske obitelji. Svojim pisanjem i djelovanjem on nekako predstavlja početak novog razdoblja. Rodio se u Drinocima 1867. Nakon osnovne škole na Širokom Brijegu i novicijata na Humcu prešao je na daljnje učenje u Italiju. Njemu je povjereno da pripravi Spomenicu pedesetgodišnjice Hercegovačke Franjevačke Redodržave, Mostar 1897., u kojoj je opisao život i rad hercegovačke franjevačke zajednice. Malo kasnije izdao je *Život i rad fra Rafe Barišića*, Mostar 1900.³⁴

Fra Dominik Mandić (1889. - 1973.) jedan je od najistaknutijih pisaca u povijesti franjevačke Hercegovine. Rodio se u selu Lisama pokraj Širokoga Brijega 2. prosinca 1889. Osnovnu školu i prvih pet razreda gimnazije završio je kod franjevaca na Širokom Brijegu. Franjevački habit obukao je na Humcu 19. kolovoza 1906. Najveći je dio Mandićeva povjesničarskoga opusa nastao u inozemstvu, poglavito u SAD-u. Središnji je piščev interes hrvatska starija povijest, a u tome surječju Bosna i Hercegovina. Mandićev rad karakterizira velika akribija, umješno baratanje izvorima na više jezika, arhivarska strpljivost i pedanterija, kao i sjajno poznavanje nijansa crkvene i konfesionalne povijesti - posebice s osvrtom na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Klasična gimnazija u Širokom Brijegu nosi njegovo ime.³⁵

³³ *Isto*, 173.

³⁴ *Isto*, 175.

³⁵ *Isto*, 176.

II. FRA PETAR BAKULA

Fra Petar Bakula (1816.-1873)

*„Moj štioče, brate, prijatelju!
Ja tvoj bratac, rodom Hercegovac
Dobrim srcem tebe vazda ljubim
I uz tebe malen dar ti pružam,
Moju knjigu, ne ko kitu cvietja,
Već rukovet trnja i pelina“*

Na sami spomen kraja Hercegovine, jedna od prvih asocijacija je fra Petar Bakula. Iako je živio i djelovao u iznimno teškom razdoblju, njegovo djelo i utjecaj ostavila je toliko traga da je i danas, uz fra Grgu Martića, jedna od prvih ličnosti koje se povezuju s posuškim krajem. Fra Petar, Hrvat iz posušskog kraja Batina, franjevac, teolog, književnik, znanstvenik, duhovnik, intelektualac, branitelj hrvatstva i katoličke vjere samo su neki od opisa i epiteta koje pojedini autori koriste u uvodnim izlaganjima o fra Petru Bakuli. Ovaj je duhovnik napisao 27 djela, od kojih je najpoznatiji *Topografsko-historijski šematizam franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1873.*, te djelo „*Politika za svakog čovika*“. Pravno je u Rimu riješio ustroj Hercegovačke franjevačke provincije te je pravno pomagao stanovništvu. Pisao je na talijanskom, latinskom i hrvatskom jeziku.³⁶

Rad i djelo fra Petra Bakule može se sažeti u različita područja, počevši od vjerskog i franjevačkog djelovanja pa do književnog rada. Jedan je od najzaslužnijih za osamostaljenje hercegovačkih franjevaca od provincije Bosne Srebrene. Po Europi je skupljao pomoć za prosvjetno i vjersko uzdizanje Hercegovine, namicao sredstva za dogradnju škola te za izgradnju franjevačke crkve u Mostaru, samostana na Humcu i završetak radova na Širokom Brijegu. Utjecaj njegova rada i djelovanja na području Hercegovine velik je i trajan. Hercegovina do Bakulina rada i dijela bila je malena i nepoznata pokrajina, a on ju je svojim djelima učinio velikom i poznatom. U nastavku rada bit će pobliže prikazan rad, djelo i utjecaj fra Petra Bakule na razvoj ove sredine, kao i društveni i vjerski doprinos.

1. ŽIVOTOPIS FRA PETRA BAKULE

Fra Petar (rođeno ime Jakov) Bakula rođen je u Batinu u župi Posušje 24. svibnja 1816., od roditelja Ivan Bakula i Matija rođ. Krnjić. Kršten je 4. lipnja iste godine od fra Bariše Tucakovića, župnikova pomoćnika, te mu je dato ime Jakov. Kasnije je i fra Petar tvrdio da je njegovo pleme u XVII. Stoljeću nosilo prezime Filipović i da su se prezivali Bakule iz „odvratnosti prema turčenjacima i progoniteljima katolika Filipovića iz Livna“. ³⁷

Djetinjstvo fra Petra obilježava već interes za teologiju, vjeru i književnost. Kao dječak uči čitati iz Librice, kako su tada nazivali početnicu, te već od male dobi pokazuje interes za učenjem i obrazovanjem. Kasnije ga roditelji šalju u Franjevački samostan u Kreševo, gdje je

³⁶ *Fra Petar Bakula – Izabrana djela*, sv. I, Franjevačka knjižnica i arhiv, Mostar, 1995.

³⁷ *Isto*, 22.

završio početne nauke i primljen u novicijat, uzevši ime fra Petar. Nakon završene izobrazbe u Kreševu, odlazi u Italiju na studij filozofije i teologije. U gradu Lucci završava studij, a 1839. zaređen je svećenikom. Nakon završenih ispita i istaknutog uspjeha, imenovan je profesorom filozofije i teologije, te je te nastavne predmete predavao u Lucci tri godine.³⁸

Za vrijeme boravka u Italiji nastalo je nekoliko značajnih dijela fra Petra. Prvo djelo koje je izdao je „Cennostoricosulla Provincia di Bosnia“ (1846.), s ciljem da upozna Talijane s poviješću Bosanske franjevačke provincije. Posebno oduševljenje fra Petar isticao je u ideji sjedinjenja talijanskih država, a svoje radove ja javno prezentirao u novinama i pjesmama, zbog čega je morao napustiti Italiju i vratiti se u domovinu.³⁹

Vrativši se u Hercegovinu 1846. godine „*dade se svim čuvstvima svog rodoljubnog srca i svim marom svog neumornog duha na rad za dobrobit svoje zapuštene domovine i svog potlačenog naroda*“. U početku je bio odgojitelj franjevačke mladeži na Čerigaju (1846. -1848.), nakon toga župnik u Grabovici (1848.-1849.), Gradničima (1849. - 1855.), Širokom Brijegu kao gvardijan (1855. - 1856.), Gorici (1856. - 1854.) i Ružićima (1854. -1860.). Sukob fra Petra i Turaka poznat je u mnogim literaturama, a kao jedna od značajnijih navodi se u župi Gradničima, zbog različitih davanja. U Gorici je sve poduzeo da sagradi crkvu sv. Stjepana. Nakon tri godine rada crkva je bila završena.⁴⁰

1860. godine fra Petar završava svoje župničko pastoralno djelovanje. Prvo je na Širokom Brijegu bio profesor filozofije, a 1861. odlazi u inozemstvo da skupi novac. „Prosi“ za franjevačke škole i odgoj podmladaka. Bio je i u Beču, Budimpešti, Zagrebu i dobio pomoć za školovanje bogoslova. U Rimu je 1862. odabran generalnim definitorem franjevačkog reda i za „ex-kustosa“ hercegovačke provincije. Skupljanjem novca dogradila se škola i otpočela crkva u Mostaru, pribavio je materijal za gradnju samostana na Humcu i dovršio započeti rad na Širokom Brijegu. Nakon smrti biskupa fra Rafe Barišića 1863. fra Petar imenovan je generalnim vikarom biskupije, a tu je dužnost obnašao i za vrijeme biskupa fra Anđela Kraljevića, sve do svoje smrti.⁴¹

Fra Petar Bakula vodio je cijelo vrijeme izgradnju franjevačke crkve u Mostaru, od 1866. do 1871. godine. Nadgledao je, pratio i skrbio za građevinu i za njezinu izgradnju. Nije htio

³⁸ Isto, 25.

³⁹ Fra Petar Bakula, *Mučeništva u franjevačkoj opservantskoj misiji u Hercegovini*, Mostar, 2014.

⁴⁰ Isto, 187.

⁴¹ Isto, 188.

tražiti vanjske majstore, već je uposlio isključivo domaće. U Carigradu je od sultana isposlovao ferman za gradnju samostana na Humcu i oslobođenje od danaka i đumruka (carine).

Cijeli život fra Petra Bakule obilježen je radom i ulaganjem napora u razvoj i obrazovanje svoga kraja i širenje vjere. Bio je pokretač i duša gotovo svih poslova svoga doba. Jedno od najpoznatijih njegovih djela je Šematizam Hercegovačke franjevačke kustodije, 1867. U njemu je iznesena povijest, zemljopisne oznake, stanovništvo, naselja itd., sve što je iz prošlosti u narodu ostalo očuvano. Bez ovog djela, danas bismo o prošlosti Hercegovine znali daleko manje. Fra Petar je također sve poduzimao da u Mostar dovede časne sestre milosrdnice iz Zagreba. Pomažući sestrama da dođu, koje nisu bile vješte u jahanju, i sam pada s konja, te tragično umire 2. listopada 1873. godine u 57. godini života. Pokopan je na mostarskom groblju Šoinovcu. Iako u zadnjim godinama narušenog zdravlja, neumorno je radio do zadnjeg trenutka. Zadnjih dana „svega je se odrekao i počeo o duši samo misliti“, kako navodi biskup Kraljević, koji je bio uz njega zadnje dane.⁴²

Život i djelo fra Petra Bakule doista je teško sažeti ukratko, a spomenuti sve bitne stvari koje su oblikovale društvo, kao i znanost kasnije. Zanimanja kojima se bavio moguće je samo ukratko navesti (profesor, odgojitelj, župnik, gvardijan, pravnik, inženjer, graditelj, sudac itd.). Uz to, bavio se i ljekarstvom i nadzorom katoličkih škola. U franjevačkoj kustodiji obavljao je dužnost tajnika, savjetnika i izaslanika. Godine 1862. bio je tajnik generalnog kapitula, a sam general reda dodijelio mu je počasni naslov zaslužnog kustoda. Uz sve navedeno, fra Petar napisao je brojna književna djela, koja su ostavila velik utjecaj na hrvatsku, ali i svjetsku književnost. U nastavku rada opisan je najbitniji dio društvenog rada fra Petra, kao i njegov vjerski doprinos i ukupni utjecaj na posušku povijest.

2. BAKULIN DRUŠTVENI I VJERSKI DOPRINOS POSUŠKOJ POVIJESTI

Fra Petar Bakula pisao je i objavljivao djela na talijanskom, latinskom i hrvatskom jeziku. Među tim djelima ima filozofskih, religiozno - povijesnih, polemičkih i isključivo književnih (lirskih pjesama, poema, epova, prijevoda itd.). Njegova djela određena su sredinom i vremenom u kojem je djelovao. „*Boravak u Italiji potaknuo ga je na pisanje povijesnog djela iz povijesti Bosne, kao i pjesama i rasprava na talijanskom jeziku. A povratak u Hercegovinu, kao da je s jedne strane otvorio u njemu vrelo za proučavanje i pisanje povijesti*“. Određena

⁴² Isto, 190.

svoja djela objavio je pod pseudonimima. Najčešće se služio pseudonimom „Hercegovac“, jer se zbog prilika nije smio potpisati vlastitim imenom. U predgovoru povijesnog epa „Hercegovina za devetnaest godina vezirovanja Hali – pašina“ navodi⁴³:

*„Prema moje ime malo vriedi,
Kaz'o bi ga tebi u drugomu,
Da ja nisam u sužanjstvu tužan,
Da me ne bi pogubili Turci,
Razkinuli, kano janje vuci,
A za ime ti ne pitaj mene,
Oli hoćeš? Nu da ti ga kažem:
Hercegovac, moje ime prvo,*

*Drugo, Sužanj više od tri vieka,
Treće, jadan, bez dobra svakoga;
Tako mi je ime i prezime,
Tri imena, oli prezimena,
Svako pose, ol' zajedno znače
Niti više, niti štogod drugo
Nego jadnu Kukavicu crnu“*

U kakvim je uvjetima stvarao i djelovao najbolje opisuju stihovi na početku poglavlja o fra Petru (str.14). Jezik i stil kojim se fra Petar služio često je narodni govor, jer je pisao „kako bi me mogao razumiti svaki najpriprostiji od naroda“. U njegovu jeziku ima dosta turcizama, „jer sam volio primiti ovu riječ koja se od svih razumi, nego izvađat koju našku zabačenu u narodu“. Neka od važnijih djela navode se:⁴⁴

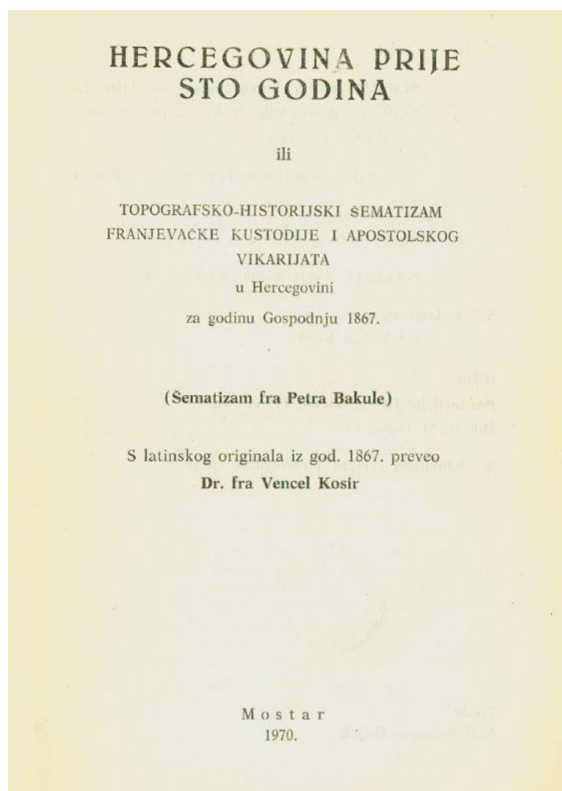
- *Cennostoricosulla Provincia di Bosna*, Lucca, 1846.
- *Pisma sveto -iskazana od Ercegovacke redovničke čuvodržave*, Dubrovnik, 1853.
- *Brevecompendiosacro – istorico sullevicende della regolare – Missionaria Custodia e vicariato apostolico di Erzegovina*, Ragusa, 1853.
- *I Martirinella Missione Francescana Osservantein Erzegovina*, Roma, 1862.
- *Hercegovina za devetnaest godina vezirovanja Hali-pašina*, Beč, 1863.
- *Schematis mustopographico – historicus Custodiae Provincialiset Vicartius Apostoliciin Hercegovina*, Spalati, 1867.
- *Pravo mudroznanje za svakog čovika*, Split, 1867.
- *Razgovor između Đure i Andrije*, Narodni list, 1869.-1872.
- *Politika za svakog čovika*, Split 1869.
- *Četiri dila godine. Zima, Pramalitje, Ljeto i Jesen*, Split, 1871.

⁴³ R. Jolić, *Ljetopis posuški*, 384.

⁴⁴ Fra Petar Bakula, *Mučeništva u franjevačkoj opservantskoj misiji u Hercegovini*, 25.

- *O Francuskom i Pruskom ratu godine 1870.-1871.*, Dubrovnik, 1873.

Između svih djela fra Petra posebno mjesto zauzima *Šematizam* iz 1867. godine. Zamisao o ovome djelu iznio je u pismu tadašnjem kustodu fra Petru Kordiću. Vidio je da se slična djela izdaju u drugim zemljama i u misijskim krajevima. Međutim, pri izradi *Šematizma* susreo se s mnogim poteškoćama. Bilo je vrlo malo objavljenih povijesnih djela, nedostajalo je povijesnih dokumenata. Ako nije mogao naći odgovarajuće podatke, Bakula bi se služio i predajom, ali *u nju nije ništa uneseno što bi nosilo na sebi lažnu odjeću praznog romanticizma ili pjesničke mašte*. Bakula je želio da ovo djelo bude poticajem pri obradi potpune povijesti Hercegovine.⁴⁵

Šematizam iz 1867. izašao još jednom na latinskom jeziku (1873.), kao dopunjeno i prošireno izdanje. Djelo je napisano na temelju izvora, uključujući i predaju. Predočio je prošlost, osvrnuvši se uglavnom na Zapadnu Hercegovinu, opisao je starine, tvrđave, ostatke nekadašnjih gradova, nabrojio i opisao stare nekropole navodeći mnoštvo korisnih podataka i statistika. Upravo zahvaljujući fra Petru ovdje je zabilježeno mnogo toga ono što drugi nitko nije ili nije mogao zabilježiti. Bez Bakulinih *Šematizama* ne može se ni danas pisati povijest ovih krajeva. Da je sve ostalo na ovom djelu, doprinos i djelo fra Petra bilo bi ionako veliko. Sljedeće njegovo djelo koje je imalo veliki utjecaj je filozofsko - religiozni ep *Pravo mudroznanje za svakog čovika*. Tu je izložio u stihovima teološka i filozofska stajališta prema stanju tadašnje znanosti. Jedan dio Staroga Zavjeta poslužio mu je kao predložak za religiozni ep *Predanje i život Jozipapatrijarke* (Split, 1869.). Posebnu vrijednost ima njegovo djelo *Politika za svakog čovika*. To je zbornik misli, izraza i sentenci o svakidašnjem životu. Najzanimljivije je uvodno poglavlje „Uprave i poslovice“, u kojem je dao „jezgru umnog postupanja na svitu“, „u malo riči toliko rečeno“.⁴⁶

⁴⁵ R. Jolić, *Ljetopis posuški*, 385.

⁴⁶ *Isto*, 386.

Iako je djelovao u teškim vremenima, svakako je zapanjujuća činjenica, kada pogledamo koliko je Bakula objavio djela, koliki je opseg njegova djelovanja. Bio je izrazito čvrstog stava oko formiranja Hercegovačke franjevačke kustodije, te kada se uzme u obzir koliko mu je teško u to vrijeme bilo župnikovati po prostranim župama, obilaziti i skupljati materijalnu pomoć za Hercegovinu, kako učiteljovati, graditi školske zgrade itd., onda s pravom možemo reći da je na književnom djelu ostavio izrazito puno. Sve svoje radove, izuzevši Šematizam 1867. tiskao je izvan granica Hercegovine. Pisao je svugdje, kod kuće, na putu, iz čiste ljubavi...Njegovo snažno srce klonulo je dok se tiskala njegova posljednja knjiga Šematizam 1873. kao trajni simbol ljubavi prema domovini. Fra Petru Bakuli pripada posebno mjesto u Hercegovačkoj povijesti.⁴⁷

No, do sada izneseno izlaganje je imalo svrhu kako bismo približili značaj cjelokupnog rada i djelovanja fra Petra Bakule. Ostaje pitanje točan utjecaj na posušku povijest, glede društvenog i vjerskog utjecaja.

Već smo spomenuli kontekst vremena u kojem je fra Petar Bakula odrastao i djelovao te smo uspjeli stvoriti i sliku lika i djela istog. Uzevši u obzir sve prilike toga vremena, ostaje nam možda još i više divljenje kako navodi i fra Andrija Nikić u jednom usputnom citatu: „Gotovo je neshvatljivo da je, zaustavimo se samo na pisanim djelima, u svojih 57 godina života u turskom mračnom dobu – bez telefona, faksa, pisaćeg stroja, fotokopirstroja, prijevoznog sredstva (automobila, autobusa, vlaka, broda, helikoptera, aviona) – gotovo sve službe vršio, po hercegovačkim zabitnim župama djelovao, ali i prosjačio gotovo cijelom Europom i Hrvatskom“.

Fra Petar Bakula ostavio je neizbrisiv trag na području cijele Hercegovine, pa tako i na području Posušja u kojem je rođen. Njemu u spomen, osnovane su mnoge udruge a jedna od njih svakako je i Hrvatsko kulturno umjetničko društvo fra Petar Bakula.

Da se ne zaboravi, kako kažu: „Zvuk dipala i gusala, ganga, trusa, naša hrvatska nošnja, da sačuvamo naše običaje, da znamo tko smo i što smo i kom narodu pripadamo “jer narod koji nema običaja i nije narod”, da nam drugi ne bi nametali svoje ili svojatali ono što je naše, osnovano je 2001. god. u Posušju Hrvatsko kulturno umjetničko društvo (HKUD), fra Petar Bakula“ – kako stoji na njihovim društvenim stranicama. Društvo je u samom početku imalo preko 600 članova. Predstavilo se na svim važnijim hrvatskim smotrama folkloru u :Đakovu, Vinkovcima. Zagrebu, Karlovcu, Metkoviću, Muću, Sarajevu, Travniku... međunarodnoj

⁴⁷ Fra Petar Bakula, *Mučeništva u franjevačkoj opservantskoj misiji u Hercegovini*, 27.

smotri folklora u Mađarskoj, te nastupima u Berlinu, reviji narodnih nošnji Hrvata iz BiH u Zagrebu. Osim pjesama i plesova zapadne Hercegovine društvo se predstavlja i plesovima Slavonije, Posavine, Bunjevca te dubrovačkim i hercegovačkim linđom. Društvo danas broji preko 300 članova od kojih većinu čine djeca. U sklopu društva djeluju: plesna, guslarska, diplarska i gongaška sekcija.

Druga važna institucija koja nosi naziv ovog velikana u Posušju jedna je od osnovnih škola u Posušju. Naime, radi se o novoizgrađenom modernom kompleksu koji je sufinanciran od strane kako Europske unije tako i Vlade Republike Hrvatske. Ono što je važno istaknuti ovdje svakako je činjenica da je fra Petar Bakula svojim radom i djelovanjem zaslužio da će djeca već od prvih školski dana biti upoznata s imenom, likom i djelom ovog velikana.

III. FRA GRGA MARTIĆ

Fra Grga Martić (1822.-1905)

"Teško narodu bez ljubavi bratske, kao Bosni bez zemlje Hrvatske."

Život fra Grge Martića se na prvi spomen poistovjećuje s kontinuiranom i istaknutom kulturno - prosvjetnom i društveno - političkom radu. U 19. stoljeću teško da u tom području možemo istaknuti nekoga važnijeg u Bosni i Hercegovini od fra Grge Martića. Život fra Grge Martića možemo najkraće sažeti u tri faze: prva faza, koja je ispunjena mladenačkim oduševljenjem za sve težnje ilirskih preporoditelja, drugo, u kojem se fra Grgo ističe svojom neobičnom i složenom političkom djelatnošću i književnim radom, te treće, koje se povezuje sa fra Grginim bijegom u Kreševu i svojevrijedno povlačenje u mirovinu.⁴⁸

⁴⁸ Zavičajni klub Posušje-Zagreb, *Fra Grgo Martić i njegovo doba*, Zagreb, 1996.

Fra Grga je bio blizak Ilirskome pokretu, a prijateljevaio je je s banom Josipom Jelačićem i biskupom Josipom Jurjom Strossmayerom. Opseg rada mu obuhvaća franjevačko djelovanje, ali isto tako i književno, političko i društveno. Fra Grga Martić je u kršćanskoj slozi vidio jedini izlaz iz teških prilika bosansko-hercegovačkih od kojih su velike vlasti htjele izvući svoju korist. Fra Grga je bio dosljedan svojim principima, snalazio se i u teškim danima, kroz različite povijesne periode.⁴⁹

Iako je fra Grgo napustio rodni kraj Posušje u mladim danima, redovito ga se prisjećao i u svojim djelima i radu pridodavao mu pažnju. Poznato je da je samo jednom, u kasno ljeto 1843., vjerojatno kao đakon, posjetio rodnu kuću u Rastovači. Pred kraj života, 1901. ili 1902. godine, fra Grgo posjetio je svoj rodni kraj i s njime se zauvijek oprostio. Kad je odlazio kraj Zavale (na putu prema Gorici), još jednom je pogledao posuški kraj, Rastovaču, brdo Radovan, kleknuo, prekrstio se i suznih očiju rekao: „*Zbogom, moj Radovnju, nikad te više neću vidjeti*“ (prema riječima očevidaca).⁵⁰

U nastavku rada opisan je ukratko životopis i rad i djelo fra Grge Martića.

1. ŽIVOTOPIS FRA GRGE MARTIĆA

Mate Martić (redovničko ime fra Grgo) rođen je 24. siječnja 1822. u Rastovači. U oca Grge i majke Jele bilo je šestero djece kojima je otac priskrbljivao kruh izrađujući vještim rukama bačve i obrađujući škrte komadiće posuške zemlje. Živjelo se skromno, ali pored toga bilo već i tada zapaženog rada i djelovanja fra Grge. Nakon očeve smrti 1834. odlazi u samostan Kreševo četiri godine, a zatim u Požegu u gimnaziju. Poslije toga odlazi na studij filozofije i teologije u Zagrebu i Stolnom Biogradu (1841. - 1844.). U zagrebu se Martić upoznao s prvacima ilirskog pokreta, što je bio presudan trenutak za Martićevu pjesničku orijentaciju. Već tada se uključuje u pokret i objavljuje priloge u ilirskim listovima. Po završetku teologije 1844. vraća se u Bosnu, gdje provodi najveći dio života kao župnik u Sarajevu, a kraće vrijeme na Osovi kod Žepča, Ponijevu i Kreševu.⁵¹

Život fra Grge obilježili su događaji prepuni nemira, kao i putovanja i intenzivan kulturno - prosvjetni i politički rad. U vrijeme studija u Zagrebu upoznao se s Gajem, Babukićem, Vrazom, Šulekom i drugim istaknutim Ilircima, čije će ideje prihvatiti i kasnije provoditi u

⁴⁹ Lj. Čutura - M. Knezović, *Duhovna zvanja posušskog kraja*, 100.

⁵⁰ R. Jolić, *Ljetopis posuški*, 390.

⁵¹ Zavičajni klub Posušje-Zagreb, *Fra Grgo Martić i njegovo doba*, 22

praksu. Svećenik je postao u Bosni na sam Božić 1844. Kao župnik u Sarajevu 1856. postaje zastupnikom franjevačke provincije za veze s Turskom i konzularnim vlastima. Na čelu je franjevaca koji se suprotstavljaju priključenju Bosne i Hercegovine Srbiji i Crnoj Gori i zalaže za austro-ugarsku vlast nad tim područjem. Fra Grga Martić postaje jedna od najpovjerljivijih osoba austro - ugarske vlasti u Bosni i Hercegovini, ali kada je postalo očito da Beč odbija te krajeve ujediniti s Hrvatskom, on se, uvrijeđen i razočaran, povlači iz političkoga života.⁵²

Fra Grgo nakon odlaska nije često posjećivao rodni kraj, možda tek 2 - 3 puta. Svoj život i rad posvetio je Bogu i Bosni, što je možda i razlog što njegovo djelo nije tako prepoznatljivo u Posušju koliko su prepoznatljiva djela druge njegove braće franjevaca. No pred sam kraj života došao je u Posušje da se zauvijek oprostí sa svojim krajem. Fra Grgo je bio vrlo bistar i vrlo marljiv te je, uz svoj materinski jezik, govorio latinski, talijanski, francuski, turski, mađarski i njemački a razumijevao i neke druge jezike. Za života su ga mnogo cijenili i domaći i strani ljudi raznih vjera pa je dobivao značajna priznanja i pohvale. Stvarno je bio *“jedna od rijetkih ličnosti bosanske prošlosti, ličnost svestrana i istinski velika i krupna po svom značenju za sudbinu napaćene kršćanske raje”*.⁵³

Danas spominjemo fra Grgu uglavnom kao književnika. Književnim radom se bavio punih šezdeset godina, ispjevao je više od sto tisuća stihova, što ga čini najplodnijim književnikom u BiH u 19. stoljeću. Bavio se i prikupljanjem narodnih umotvorina, a zajedno sa fra Ivanom Franjom Jukićem sakupio je i pripremio zbirku Narodne pjesme bosanske i hercegovačke, koja je izdana u Osijeku 1858. godine. Najpoznatija djela su mu:

Poznato je i Martićevo djelo *Posvetnici*, koje se sastoji od pjesama u kojima je opjevao svoj svećenički život, život sv. Franje Asiškog i život sv. Antuna Padovanskog. Napisao je i epopeju *Boj na Kosovu* (1389.), a važno mjesto u njegovom književnom radu imaju i putopisi *Putovanje u Dubrovnik iz Kreševa*, *Katolici u Bugarskoj*, *Katolici u Vlaškoj*, *Katolici u Hercegovini*. O Martićevim memoarima, *Zapamćenjima*, govori se kao o vrlo važnom prilogu kulturnoj povijesti Bosne i Hercegovine. Prvi su put objavljeni u Zagrebu 1906., u redakciji Ferde Šišića.⁵⁴

Fra Grgo Martić djelovao je u politici tijekom vladavine Turaka i Austro - Ugarske. Bio je najbolji poznavatelj političkih prilika u Bosni, što je znao iskoristiti za zaštitu Katoličke crkve i franjevačkog reda, ali i pojedinaca, bez obzira na to kojoj su vjeri pripadali. Politička uloga

⁵² R. Jolić, *Ljetopis posuški*, 391.

⁵³ R. Jolić, *Ljetopis posuški*, 390.

⁵⁴ Zavičajni klub Posušje-Zagreb, *Fra Grgo Martić i njegovo doba*, 38

Grge Martića posebno je bila izražena tijekom rada u Agenciji bosanskih franjevaca u Sarajevu, koja je zastupala interese franjevačkog reda i katoličkog puka u BiH. Agencija se bavila socijalnim položajem naroda, vjerskim pitanjima, političkim prognanicima te nekim interesima muslimanskog i pravoslavnog stanovništva.

Fra Grgo se, osim kao svećenik, istaknuo u književnom i prosvjetnom radu te u političkom djelovanju. Bio je aktivni sudionik političkih i kulturnih događaja tog vremena, osobito u vrijeme smjene turske i austro - ugarske vlasti. Fra Grgo Martić preminuo je 30. kolovoza 1905. godine u Kreševu. Pokopan je u kreševskom groblju Ogradje, a u Franjevačkom samostanu sačuvana je soba u kojoj je živio, s njegovim osobnim stvarima, rukopisima njegovih djela, odlikovanjima i drugim simbolima njegovog rada i vremena u kojem je živio.

2. MARTIĆEV DRUŠTVENI I VJERSKI DOPRINOS POSUŠKOJ POVIJESTI

Zbog društvenih prilika franjevci su se u Bosni morali baviti i politikom, pogotovo u tursko doba, kada su bili jedini zaštitnici katoličkog puka. Za vrijeme turske vladavine franjevci su svojom diplomacijom olakšavali život svome narodu i radili na njegovom političkom oslobođenju. Političko djelovanje fra Grge mogu se podijeliti na dva razdoblja: vrijeme Turske i vrijeme Austrije. Fra Grga je iskoristio svoje dobre odnose s Omer - pašom, Topal - pašom, Safet - pašom i drugim turskim velikanima, o čemu piše i u svojim djelima (Zapamćenja). Ove svoje veze fra Grgo koristio je za zaštitu interesa Katoličke Crkve i franjevačkog reda, ali je činio usluge i drugim pojedincima, a ne samo katolicima. Na taj način stekao je popularnost među bosansko - hercegovačkim narodom svih vjera. Martićeva politička uloga je došla do posebnog izražaja za vrijeme njegova rada u novoosnovanoj Agenciji bosanskih franjevaca, osnovana u Sarajevu 1856. Zadatak joj je bio zastupanje franjevačkog reda i katoličkog interesa u Bosni i Hercegovini. Obnašajući svoju dužnost u vremenu od 1856. do 1857. i od 1863. do 1878. godine, Martić je pokazivao mnogo razumijevanja za one kojima je trebala pomoć. Ovo je najviše vidljivo u njegovom djelu Zapamćenja, gdje je u više navrata opisivao različite situacije. Martić se također zalagao za osnivanje tiskare u Sarajevu, što je i zabilježeno u agencijskom zapisniku. U vrijeme turske vladavine u Bosni Martić se u mladosti zanosio ujedinjenjem Hrvata i Srba u zajedničku državu, jer je u tome vidio jedini način oslobođenja naroda od turske vladavine. Nije pravio razlike među vjerama i narodnostima. U vrijeme ustanka u Bosni i Hercegovini i austrijske „okupacije“ Martić se sasvim drukčije postavio

prema „bratstvu i jedinstvu“ sa Srbima i Crnogorcima. Činjenica je, međutim, da se Martić poslije dolaska Austrije gubi kao politička osobnost; od tada pa do kraja života živi povučeno i kreševskom samostanu.⁵⁵

Osim svećeničke službe i političkog rada, za fra Grgu važno je spomenuti i njegovo kulturno i prosvjetno djelovanje. Predavao je uglavnom u franjevačkoj školi u Kreševu, bavio se pitanjem školstva i pisao udžbenike. 1847. godine izlazi Apel fra Grga Martića u Narodnim novinama, u kojima je opisao važnost razvoja školstva na ovim krajevima. Kasnije se fra Grgo skrbi i o otvaranju srednje škole u Sarajevu. Traži potpore sa različitih strana, a škola je uz velike napore otvorena 1865. godine. Fra Grgo Martić postaje njezinim prvim upraviteljem i autorom Pravila o organizaciji nove škole. Nakon dovođenja časnih sestara iz Zagreba, Martić organizira i otvaranje ženskih škola. Za vrijeme austrijske „okupacije“, 35 katoličkih škola prestaje s radom, a zamjenjuju ih državne ili komunalne škole. Tada će se Martić povući iz Sarajeva u Kreševo, te će se baviti formiranjem škola za svećenike. Fra Grgo objavio je i udžbenik „*Početni zemljopis za katoličke učione u Bosni*“ 1871. godine. Tu su dani pitanja i odgovori o obliku, gibanju i površini zemlje, o zraku i vodi, kontinentima itd.⁵⁶

Martićev književni rad usko je vezan s njegovim kulturnim djelovanjem. Martić je pripadao ilirskom pokretu, ali je stajao i pod utjecajem Vuka Karadžića i romantičarskog zanosa, koji je zahvatio književni svijet njegova doba. Živeći u romantično doba, kada se mnogo pozornosti posvećivalo narodnom pjesništvu i blagu, počeo je skupljati pjesme. Skupljene pjesme izdane su u Osijeku 1858. godine pod nazivom „Narodne pjesme bosanske i hercegovačke“. Martić se bavio književnim radom punih šezdeset godina. Svoj rad započinje kao veliki ljubitelj ilirskog pokreta. Dok je učio filozofiju u Zagrebu, Martić se upoznao sa vodećim ilircima. Napisao je brojne pjesme tijekom ovog razdoblja, od kojih su neke objavljivane u Danici ilirskoj. Najznačajnija od ovih prvih Martićevih „ilirskih“ pjesama je „Pozdrav Danici“. Iako se kasnije ilirska idila raspršila, kada je 1843. zabranjeno ilirsko ime, fra Grga nije prestajao. Objavljivao je pod drugim pseudonimima svoje pjesme u raznim časopisima. Najznačajniji dio njegova stvaralaštva su njegove epske pjesme i prigodnice. Krajem pedesetih godina devetnaestog stoljeća Martić počinje raditi na svom životnom djelu – ciklus epskih pjesama pod nazivom Osvetnici. Fra Grgo otpjevao je događaje svog vremena, ugledajući se na Kačića, Njegoša i Mažuranića. Tako nastaje sedam knjiga Martićevih

⁵⁵ Isto, 67.

⁵⁶ Isto, 70-75.

Osvetnika na kojima je radio preko dvadeset godina. Martić u svojim djelima nije previše inzistirao na umjetničkoj vrijednosti koliko na povijesnoj i istinskoj vjerodostojnosti. Sva djela Osvetnika Martić je objavljivao neovisno jedno od druge u Zagrebu, Osijeku i Đakovu. O Osvetnicima pisano je vrlo mnogo, jer kad bi se govorilo o Martiću kao književniku, uvijek su se spominjali Osvetnici. Oni su najopsežnije, najpoznatije i najčitanije Martićevo djelo. Uz Osvetnike, najveće Martićevo pjesničko djelo, vežu se *Posvetnici*. To je također ciklus pjesama pisan istim stilom, ali dok se u Osvetnicima govori o poznatim povijesnim događajima, u Posvetnicima Martić se želi odužiti vjeri i Crkvi, franjevačkom redu i njegovom osnivaču Franji Asiškog. Posvetnici su tiskani u Sarajevu 1895., a sastoje se također od više pjesama koje među sobom nemaju bliže veze. Tu se uglavnom opjevava ili Martićev vlastiti svećenički život ili život Franje Asiškog, Antuna Padovanskog, ili se slavi obljetnica pape Lava XIII. I drugih utjecajnih ličnosti za Katoličku crkvu. Posvetnici su u umjetničkom pogledu znatno slabiji od Osvetnika, pisani su bez dinamike, s mnogim ponavljanjima i zadržavanjima.⁵⁷

Od većih epskih djela fra Grgo Martić napisao je i epopeju Boj na Kosovu 1389.god. U Martićevom književnom djelu posebno mjesto zauzimaju putopisi. Osobito je značajan njegovi putopis „Putovanje u Dubrovnik iz Kreševa 1882. god“. Pretežiti dio teksta nije bio ni politički niti je imao povijesno značenje, stoga je koncepcija bila vrlo jednostavna. Tijekom ovog putovanja fra Grgo najviše se zadržao na opisima prirodnih ljepota, naselja i ljudi u dolini Neretve i dijela jadranske obale od Stona do Dubrovnika. Osim ovog putopisa Martić je objavio još nekoliko poznatih: „Katolici u Bugarskoj“ (1858.), „Katolici u Vlaškoj“ (1858.), „Katolici u Hercegovini“ (1860.).⁵⁸

Martićevo djelo *Zapamćenja* predstavlja vrlo značajan prilog kulturnoj povijesti Bosne i Hercegovine. U njima je obuhvaćeno vrijeme od 1892. godine do „okupacije“ Bosne i Hercegovine 1878. godine. U njima je Martić iznio svoja sjećanja počevši od djetinjstva i upoznavanja sa svijetom do onog vremena u kojem je i sam autor prestao igrati itekako važnu ulogu u političko kulturnoj povijesti Herceg - Bosne. Djelo obiluje značajnim podacima o jednom vremenu i jednom čovjeku. Martić se još živo sjeća mnogih događaja, na sve gleda iz svoga kuta, često daje duhovite opaske i sl. Zapamćenja nisu samo kronika jednog vremena. Martić pokazuje visoke sposobnosti služenja dobrog poznavanja sočnoga narodnog govora. Zapamćenja zasigurno spadaju među bolje stranice hrvatske memoarske proze.⁵⁹

⁵⁷ Isto, 149.-155.

⁵⁸ R. Jolić, *Ljetopis posuški*, 392.

⁵⁹ Isto, 393.

Fra Grgo pisao je mnogo, ali nije se bitno književno razvijao s obzirom na razdoblje u kojem je djelovao. Pišući kroniku svoga zavičaja, pjevajući u duhu narodne epike, nije se uspio trgnuti njezinim čvrstim sponama. Na prvom mjestu, bolje bi bilo za Martićevo djelo da je ono manje opsegom i da je fra Grgo bio stroži prema sebi kad je objavljivao svoje stihove. Neusporedivo je bolje iznijeti pred ljude tisuću kvalitetnih stihova, od kojih svaki može izdržati kritiku, nego sto tisuća, među kojima ima više od polovice osrednjih i jeftinih, ili takvih u kojima pjesnik olako sebi dopušta slobode. Fra Grgu je na to preobilje zavela njegova upravo začudna lakoća kojom je pravio stihove. Provodeći skromno zadnji dio života u sobici franjevačkog samostana u Kreševu, fra Grgo stekao je nemali broj prijatelja koji su bili kadri ići u korak s vremenom i koji nisu dopustili da bude zaboravljeno njegovo životno djelo. Za buduće naraštaje ostao je značajna povijesna figura, predstavnik jednog nemirnog i nesigurnog vremena u kojemu je odigrao značajnu ulogu. Fra Grgo glavni bosansko-hercegovački pisac svoje epohe. Osim toga, njegova poezija potpuno je odgovarala svom mjestu i vremenu, ljude ispunjavala oduševljenjem i borbenošću i tako dobro ispunila svoj dug u svoje vrijeme.

U pogledu fra Grge i njegova utjecaja na posušku povijesti, važno je istaknuti nekoliko faza njegova života koji se povezuju s ovim krajem. Poznato je da je fra Grgo rodnu kuću i posuški kraj napustio u ranom djetinjstvu, ali je itekako bio vezan za svoj kraj i rodnu Rastovaču. Fra Grgo, barem u mladosti, nije često posjećivao Posušje. Poznato je da je samo jednom, u kasno ljeto 1843., vjerojatno kao đakon, posjetio rodnu kuću u Rastovači. Poznat je po darovanju zvona od 403 kg svojoj rodnoj župi. O tome možemo čitati u njegovom pismu koje je uputio fra Luki Begiću, tadašnjem župniku u Posušju, 29. lipnja 1888. godine. Na tom zvonu upisano je: „*U slavu Božju Crkvi, (Uznesenje Bl.Dj.Marije na nebo), Na Posušju, Od zavjeta fra Grge Martića god 1888.*“⁶⁰

Martićevo darovano zvono bilo je u velikoj mjeri oštećeno kad je 1906. godine grom udario u netom izgrađeni zvonik posuške crkve. Nedugo zatim, zvono je, uz još jedno s istog zvonika, preljeveno u novo zvono, kako svjedoči i natpis na tom novom zvonu, koje i danas prekrasno odzvanja posuškom kotlinom.

Fra Grgo je podigao spomenik svojim roditeljima na groblju „Martića križ“. Danas glavna ulica u Posušju nosi fra Grgino ime, podignut je spomenik pred župnom crkvom, a srednja škola, po drugi put nakon komunističke zabrane, ponovno se diči njegovim imenom.

⁶⁰ Isto, 400.

Brončani spomenik fra Grge Martića pred župnom crkvom u Posušju

ZAKLJUČAK

Uzmemo li u obzir povijesni kontekst u kojem su franjevci djelovali, još od 14. st. kad su se prvi put pojavili na području Hercegovine, sa sigurnošću možemo reći kako je sami uspjeh bio i preživljavanje. Dodamo li k tomu osnutak Provincije, dobivanje raznih *ahdnama*, pisanje knjiga, čuvanje (i stvaranje) baštine, kako kulturne tako i vjerske, onda je taj uspjeh tim veći. Početak ovog rada opis je Posušja kroz povijest, od prvih zabilježbi do danas. Želja mi je bila prikazati i Katoličku crkvu u Posušju kao i djelovanje franjevaca, koji su od samih početaka njihova dolaska bili okosnica ovoga kraja i grada. U nekoliko crtica pokušao sam prikazati franjevačku djelatnost na ovom području kao i osnutke mnogih institucija, kao što su to škole, fakulteti, knjižnice i slično.

Fra Petar Bakula i fra Grgo Martić bili su dvojica istaknutih redovnika-franjevaca koji su svojim likom i djelom ostavili snažan rukopis na hercegovačkom prostoru. Fra Petrov *Topografsko-historijski šematizam franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1873.* jedno je od najvažnijih djela hercegovačke kulturne baštine. Neki autori drže da bismo bez ovog važnog djela bili uskraćeni za mnoge relevantne podatke toga vremena. Od mnogih drugih djela, svakako treba istaknuti i *Politika za svakog čovika*, priručnik sa svojim savjetima i citatima koji i danas ima svoju vrijednost.

Uz važna djela koja je fra Grgo napisao, važno je istaknuti i njegovo političko djelovanje koje nije bilo njegov primaran poziv. U to vrijeme fra Grgo je bio sklon ideji udruživanja sa Srbima jer je vjerovao kako je to jedini način zaštite od turske okupacije. Makar je iz današnjeg kuta gledanja teško dokučiti kako se jedan svećenik uopće bavio politikom u užem smislu, a kamo li da meritum njegove politike bude politička kohabitacija sa Srbima, ipak to pokazuje kako je fra Grgo imao široke poglede, u funkciji oslobađanja od tuđinske vlasti. Također je bio jedan od važnijih vanjskih suradnika Beča na ovom području zagovarajući vlast Habsburške monarhije naspram turskim pretenzijama na području Bosne i Hercegovine. Kao pripadnik Ilirskog pokreta, bio je ljubitelj književnosti što je uvelike oblikovalo njegovu kulturnu ostavštinu. Njegov putopis *Putovanje u Dubrovnik iz Kreševa 1882.* god opisuje ljepote koje zatiče te se i danas smatra jednim od važnijih putopisa.

Zaključno možemo reći da su život i djelo ove dvojice franjevačkih velikana uzor i poticaj svima nama da, unatoč teškoćama vremena u kojemu živimo, budemo hrabri i, poput njih, ostavimo prepoznatljiv trag u svome vremenu.

LITERATURA

Jolić, Robert, *Ljetopis posuški*, Matica hrvatska, Posušje, 1998.

Nacrt prostornog plana Općine Posušje za period od 2012. do 2032. godine, Posušje, 2012.

Strategija razvoja Općine Posušje 2014.-2023., Posušje, 2014

Čutura, Ljubo – Knezović, Mario, *Duhovna zvanja posušskog kraja. Svećenici, redovnici i redovnice posušskog kraja*, Posušje, 2012.

Skupina autora, *Posuški zbornik*, sv. I, Matica hrvatska, Posušje, 1996.

Web-izvor, <http://www.frama-posusje.com>

Web-izvor, <https://www.franjevci.info>

Pandžić, Bazilije, „Pisci hercegovačke franjevačke zajednice“, u: *Zbornik radova: 100 godina nove crkve na Širokom Brijegu*, Široki Brijeg, 2005.

Franjevačka knjižnica i arhiv, *Fra Petar Bakula – Izabrana djela*, sv. I, Mostar, 1995.

Fra Petar Bakula, *Mučeništva u franjevačkoj opservantskoj misiji u Hercegovini*, Mostar, 2014.

Zavičajni klub Posušje-Zagreb, *Fra Grgo Martić i njegovo doba*, Zagreb, 1996.